

Dogŋ Sayns

TAMRDƏKI MAXSAAF

5 KIFIL

Dogŋ Sayns

Dogŋ Sayns

TAMRDƏKI MAXSAAF

5 KIFIL

TAMRDƏKI MAXSAAF
5 KIFIL

Dubub Mrab Top'ia yaab hhashundakie kilil mangst tmrt biro

Dubub Mrab Top'ia yaab hhashundakie kilil mangst tmrt biro

Tamari maxsaaf hhaas Kek ie kuotnti

Maxsaaf hhaa ishi tmrt ii naag tigo.a edeki juagtey kayis kek ie kuotnti.

Maxsaafas ishi kuotn gedn tadnki dembi hhaak qa gkidakiek istn kutnti.

1. maxsaafas a edeki juagis kalbki naagጎk shuokጎti.pestal gant amki nuogukagazexa iag iagka qagጎk shotkጎz
2. Maxsaafas shoyt kielt shishkki baalt/kolki baalt annti.
3. maxsaafas ishi mechጎkidakጎ gets tsant ishikጎ kucha a shishkkint senti.
4. Ishi edeki maxsaafakጎ hat xsaaftnki xsuufakጎ hat yie qiant gaydakጎ hat ishi edeki xaafis.
5. izkጎ chong ishi aashki baalas ishi yiafm baasnt werqat qoy/karton qoy ise annti.
6. Akrsnki akras ishi edeki yir qiant ishi quxs kiaskis
7. juagki maxsaafas mechጎki nuogu qagጎk mechishinti.
8. maxsaafas tmrt ipm ishi kotdeki borsagat a ann amnt kek izkጎ buodas shuokጎ.
9. maxsaafas dadu manz sis ishi taakst kek a e kuota.
10. maxsaaf qalz qoyn as qalz akidat ishi kob isk tamrn ekst izkጎ buodakጎ hat annti.Yiekጎ choysht ishi biyakst gaydakጎ hat qoy qoy hikrsnti.maxsaafa mechishinki mechakጎ hat kek ie mechishinti. Dembi hhaas kek ishi ie kuotnt maxsaafa shishku aligo.

DOGÐ SAYNS

TAMRDƏKI MAXSAAF

5 KIFIL

Mamskidakie

- Abəbə Aku Kaashu
- Mamo kəysbab Maashuz
- Getnət Ixhuadi

Baṅrs Siəz

- Wəndmu Tadəsə Tola

Design

- MerahegnAlemayehu(MSc)

AKr

- Kəbədə Koyz

Nabbz

- Worqu Xhane Bukubaab

Dəbub Mrab Top'ia Yaab Hhashundakie Kilil Mangst Tmrt Biiro

Ishi taachint itis mabtu tdnkidakie

Maaxsaaf haa Mirab Omo Zonak izk_η teknik hownsa **Diizin** Edu nuogak a amkst shoyt a tatmdnki naagna shoyt Debub Mirab Top'ia Yaabakie mangst ka Mirab Omo zon mangstaka qa_ηk shotk_ηkigo.

Maxsaafa a taashtnint itik_η mabtu tdnkidakie ©2014 biyargu EFDR tmrt minister ka Debub Mirab Top'ia Yaabakie mangst tmrt minister birook tigo.

Howdn Qoy	1
1.1 Gob galn qiabgsdəki naagŋ (GPS)	9
Howdn Xaagŋ	2
2. Shoshkŋki Kuokŋ Təndəki Sayns	16
2.1 Yaabkŋ itsu tiidəki baalakie	16
2.2 Itsu tiidəki kudu	19
2.3 Hhaagŋ howns	25
2.4 Uusu hurtdəki baalu	32
2.5 Qogŋ	35
Howdn Kadu	3
3 Top'iaŋ saagu gabki təmi	42
3.1 Ishi dogŋ baaltatki (Qəbəle) biyargu bals	43
3.2 Biyargu –balskŋ kotkŋ	47
3.3 Top'iaŋ chongki buotakie shorkŋ/dinn edəki nuogakie	53
3.4 Top'iaŋ chongŋ wuochigki nuudakie təmi	60
3.5 Top'iaŋ chongki hogudaazka hogukaayt qiadaazkakŋ uusu hurtdəki baalkŋ am	65
Howdn Kubm	4
4 Top'iaŋ dogŋ baalkŋ akr	68
4.1 Top'iaŋ chongki gob dəmbi hhaashundaki	69
4.2 Top'ia gob dəmbi daaku naagŋakie	74
4.3 Top'iaŋ chongki gob dəmbi daaku kotkŋka hownska akayŋkida sis ebm taa qəydŋki nuoguka..	83
4.4 Top'iaŋ guy kuoshu atadəki hownsu	89
Howdn Uchu	96
5. Kotkŋ gəshkŋ hat yədəki zingu	96
5.1 Ech Aybi Edsu Top'iaŋ chongki	97
5.2 Ɗ- Wərədakŋ chong babnakŋ qiaki qəydn zingu	101
5.3 Gob kolsumks haaduka (drought and famine)	102

1. Gobkɛ kidn

Wukɛ

Howdn hhaakɛ hat tamaridadakie ishi xuusn ebkida gob qoykɛ ali balu, gezn, hhaachu, izkɛ chɔngki xuumuka wuochika hhaay...kar man mands eb xuustəy edk hiir maŋktəy ienishi gədn ebkigo.

Howdn ebm

Howdn hhaas iti tamrdakɛ choysht

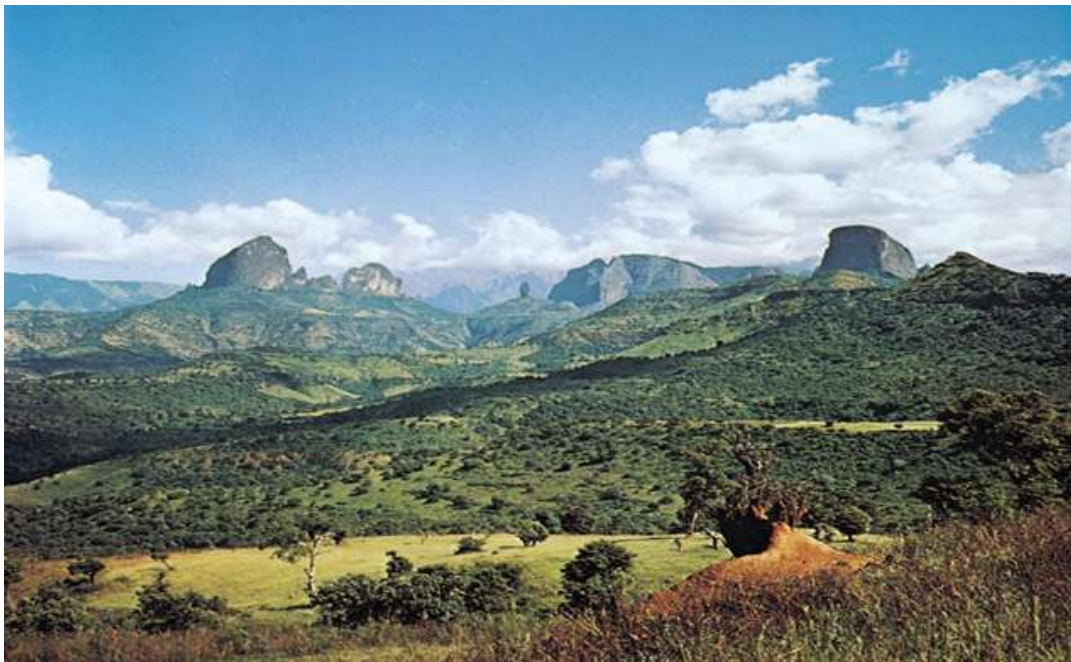
- ✗ Gobkɛ akr qiabgsdəki baaln səsisniti
- ✗ Top'ia gobkɛ kidn nachushka chalkizka bier wuchukiniti
- ✗ Top'ia gobenkɛ kidnas akrk qiabstəy izhkɛ shishtatki gobakien səstəy ieniti
- ✗ Top'ia gobenkɛ chɔngki gobakien kidnka ist ishiki baalaka biern
- ✗ Gobkɛ akr qiabgsas akrsiniti
- ✗ Gob galn baaln qiabgsdəki naagɛ (GPS) kob izqaŋki qəyniti
- ✗ Top'ia gobkɛ kidn

Howdn ebm

Howdn hhaas iti tamrdakɗi choysht:

- obkɗi akr qiabgsdɗi baaln sɛsisniti
- Top'ia gobkɗi kidn nachushka chalkizka bier wuchukiniti
- Top'ia gobenkɗi kidnas akrk qiabstɗay izhkɗi shishtatki gobakien sɛstɗay ieniti
- Top'ia gobenkɗi chongki gobakien kidnka ist ishiki baalaka bierniti
- Gobkɗi akr qiabgsas akrsiniti
- Gob galn baaln qiabgsdɗi naagɗi (GPS) kob izqanɗi qaynit

Gobkɗi kidn gɛndaada gob qoy istaki baaln sɛsisdaaz tigo. Gobkɗi kidn a mɛchidɗkida xuumuka hhaay uoruka gobm hhaayka yiizuka gob

Akr 1.1 baambuka kaar man manmanz mɛchikiz tigo.

Gob kidn akr

Nuogu aab

Xuumu hhaay yiizu uoru

Hhaay uoru gobm hhaay

Bambu/chag qiaru

Tmrtakɲ ebm

Tmrt hhaas iti tamrdakɲ choysht:

- Yaab hhaashundakie izk ish utusm gabkidaka izkɲ hownsaka gob akr qiabgsk s̄sisnti
- Iti kilil gobakɲ kidn nachush qanɲ qiabgsnti
- Top'ia gobkɲ kibnas nachushk hiirnti
- Top'ia gobkɲ chalki kidn ḡndaada naku t̄nt hiirnti

Top'ia gobkɲ nachush kidnka chalki kidnka

Gob hotkɲ baal ḡndaada nak t̄ni?

Top'ia gob hotkɲ baal ḡndaada xaang baalt t̄n besknd̄go. Hhaa chalkiz (kek/ȳshu amkiz) ka nachushka/mamska tinishi.

- a. Chalki/kek (absolute location)ki hotkɲ baal:-ḡndaada chati andn gob qoy hurtd̄ki baal xussdaaz tigo. Top'ia hotkɲ baala gobkɲ kiazt gats gangt 30-150 qutt 33-0480 kiz kentros, grimwich meridiyanq qutt 330 480 kekros tigo. Iizhkɲ hotkɲ baal hhaa Top'ia goben qezu baalkɲ chongki gob I amn ekigo.

- b. Nachush/mams(relative location) hotkɲ baal: - ḡndaada gob qoy izkɲ gayditki gobakiek a kiamsn s̄dnkst t̄n nachush ḡndnigo.Hhaa kudu qanɲ ɲ- gobenkɲ gay ditki hotkɲ baalas wok qanɲ s̄nxr̄jgat s̄nti.

Sənxərəj 1.1 Top'ia gaydibaabakie hotkɗi baal

Hadi	Gayditki gabak- ie sumu	Gaydi ist ishi kiamdɗeki kuda	Shadn Km qanɗ	Ishikɗi hhaashun kaare qanɗ
1	Sudan	Kɛy wukɗi baalt	1750	2505825
2	Sumaliya	Kɛy keskɗi ba alt	1600	638000
3	Keniya	qutt	1760	58000
4	Ertra	Kanɗt	840	117000
5	Jubiti	Kɛy keskɗi baalt	310	23000
6	Dɛbub sudan	Kɛy wukɗi baalt		
		Guuchi		

Sənxərəjas ɗi səkida gant aamnt uchu gobakie qanɗi i- gobenkɗi shadna 2560 kilometr a amkst hhaakiekɗi chonɗi shadnt i gadisnkida Sudan qanɗi tigo .gaydi shigda chak jibuti qanɗi i gadisnki gayda tigo. Hhaakɗi aakɗi chak iizhkɗi gayditi gobakiekɗi chonɗi Sudan qoy qiant hhaashun qanɗi iizhsis tsakki gob taana ist kiti.

Sənxərəj 1.2 Afrikakɔ ushumtki gobakieka ishikɔ katama iakzka

Hadi	Goba sumu	Katama iakz
1	Top'ia	adisababa
2	Sumaliya	moqadisho
3	Keniya	nayrobi
4	Ertra	asmara
5	jibuti	jibuti
6	Dəbub sudan	juuba
7	Sudan	kartum

Top'ia gobenka i gaydibaabakie hhaasn səssdəki akr alnki baal

Nuogu aabka izkɔ shigtɔki wuchukuka

Gobkɔ kidn – gob istakɔ baal

Nachush – mams qanɔkki

Hotkɔ baal

Chalkiz – kek/yəshu hotkɔ baal

Gob akr – shoshkɔ kuduk gob iakdas səssdaaz

Iti gəli iti banɔrsnki uechkɔ

1. Gob hotkɔ baal gəndaada nak tənɔ?
2. Nachush kidnka chalki kidnka ishikɔ begma nak tənɔ?
3. Gobkɔ kidn gəndaada qanɔkaz nak nak ishi tint hiir xsaafinti.
4. Nachush kidnka chalki kidnka qoy ishi amkida nak hat tənɔ?

Top'ia gaydibaab amki gobakie naadakie ishi tini?

Top'ia goben kəy keskŋ hat Sumaliyaka Jubitika gadibaayn amtəy kəy wukŋ hat Sudanka Dəbub sudanka gaydibaayn amtəy qutu hat Keniyaka kang hat Ertraka tən gaydibaayn amkige.

✎ Nuogu aabka izkŋ shigtki wuchukuka

- ➔ Kəy keskŋ - kəy ist kesdəki baal
- ➔ Kəy wukŋ - kəy ist wuudəki baal
- ➔ Kangt - kang hatki baal
- ➔ Qutt - qutu hatki baal

Iti gəli iti banŋrsnki uechkŋ

Qəydn xustnz 1

I. Hhaakŋ qanŋki uechkŋakien kek amkidas 'yəshu' kek amkaaykidas 'iazu' gə banŋrsnti.

1. Nachush gob kidn gədaada yəshu amki gob akr qiabgdaaz tigo.
2. Kəy keskŋ baal gəndaada kəy ist wuudəki baal tiki gəndəgo.
3. Gob kidn kadu baalt tən beskdəgo.
4. Top'iaaka Sumaliyaka gaydibaab amki gob tinishi.

II. "A"ŋ qanŋ tadnki hiənuqoy nuogakien "B"ŋ qanŋ tadnki hiənuqoy nuogakiek kiams qəynti.

A

1. Nachush
2. Gobkŋ akr
3. Kang hat
4. Chalkiz
5. Qutu hat

B

- a. Kek/yəshu hotkŋ baal
- b. Kang hatki baal
- c. Qutu hatki baal
- d. Shoshkŋ kuduk gob iakdaz səssdaaz
- e. Maams qanki hotki baal

III. Hhaakɛ qangki uechkɛakiekɛ chong kek amki banɛrsas biarnti.

1. Nachush kidn sis yəshu amkida naada təni?

- a. Nachush kidn gəndaada yəshu hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- b. Nachush kidn gəndaada iazu hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- d. Nachush kidn gəndaada mams hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- e. Nachush kidn gəndaada kek hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- ə. Shoyt banɛrs tinishi.

2. Chalki kidn hotkɛ baal gəndaada nak təni?

- a. Kekka mamska hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- b. Mams hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- d. Yəshu/kek hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
- ə. Izkɛ banɛrs kaay

3. Top'ia gaydibaab amkaayki goba naada təni?

- a. Gaana
- b. Sudan
- d. Keniya
- e. Sumaliya

4. Hhaakɛ qang tadnki gobakiekɛ chong ist ishiki baal kek xsaftnkida naada təni?

- a. Sumaliya – kəy wuukɛ baalt
- b. Sudan – kəy keskɛ baalt
- d. Ertra – qutu hat
- ə. Keniya – qutu hat

V. Gafki baaltat kek amki banɛrs xsoxisnti.

1. _____əndaada gob qoy izkɛ gayditki gobakiek a mamsn sədnkst tigo?

2. Kek /yəshu hotkɗi baal qiabgsdaada nak a gəndəni?

3. Top'ia gaydibaabkien hiir xsaafnti.

A. _____

B. _____

D. _____

E. _____

Ə. _____

F. _____

4. Sumaliya Top'ia sis naaz hat təniki?

vi. Hhaakɗi qang tadnki uechkɗas shigt xsaafnti.

1. Top'ia gaydibaab amki gobakien hiir xsaafnti.

2. Gob akr gəndaada naki təni?

Top'ia gobenɗi kidnka istki baalka

Tmrtakɗi yafkɗi

✎ Tmrt hhaas iti tamrdakɗi choysht hhaakɗi qangki nuogakien:

➡ Top'ia gobkɗi akrka i gaydi baabakie ist hurtdəki baalka səsniti

➡ Top'ia gobkɗi chalki kidn gəndaada naku tən hiirnti.

✘ Top'ia goben Afrika gobenɗi chong naaz hat təni hurtdəni?

Xusis: Top'ia gəndanən Afrika gobenɗi chong ist i hurtdəki baala qut that kəy keskɗi baalt tən hurtdəge. Aamt i gəndaada 'Afrikakɗi ushum' tən gəndəge. Top'ia gaydibaabakie Sudan qanj kəy wukɗi baalt Ertraka Jubitika qanj qutu hat kəy keskɗi baalt Sumaliya qanj key keskɗi baaltka kangt hat key wukɗi baaltka Keniya qanj qutu hat yətn hurtdəge.

Afrika akrkɛ chong Top'ia istki baal sɛssdɛki akr

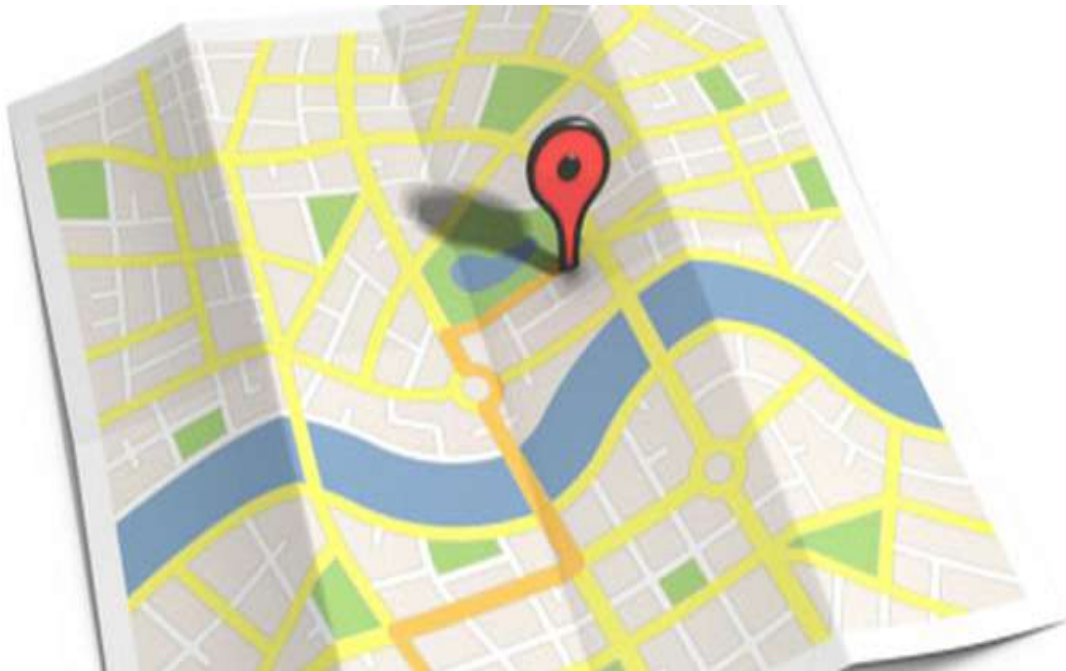
Nuogu aabka izkɛ shigtki wuchukuka

Ushum – tsanu hat hurtdɛki gob

Iti gɛli iti bangrsnki uechkɛ

1. Top'ia gaydibaabaka ist ishi hurtdɛki baalas hiir xsaafnti.
2. Top'ia Afrika gobakɛ hat naaz hat tɛnikini?
3. Top'ia Afrikakɛ ushum hat tɛn huotdɛge i gɛndaada yir i am gɛndɛni?

1.1 Gob galn qiabgsdɛki naagnɛ (GPS)

Akr 1.2 Gob galn qiabgsdɛki naagnɛ (GPS)

Gob galn qiabgsdɛki naagnakɛ hownsu

Nuogu qoyn mams kiɛluka a tiɛnkɛ baalka hhaasn kek qiabgsdaaz tigo.

Kuoshubaabakie sis a gɛli a gɛli yɛqiant begmki nuogakien guy baalka ist a koshtn hogɛki kiɛlka qɛydnas sis keski naagnka koshtnki itsa a gaarnkidakɛ hatka hhaasn kek e qiabgsdaaz tigo.

Kek amki kuduka kek amki ebmka qɛydnki nuoga sis bastnki gobaka ist a

hurtdaki baalaka hhaasn chalki kuduk qiabgsdaki naagɗi tigo.

Nuogu aabka izkɗi wuchukuka

- ➔ GPS- gobɗi galn qiabgsdaki naagɗi
- ➔ Gobɗi galn- shoytki gob
- ➔ Mosm- shigɗi shigɗi

Iti gɗi iti banɗrsnki uechkɗi

1. Gob galn sɛssdaki naagɗa yir tɛna hownsdɛn

2. Gob galn qiabgsdaki naagɗa kuoshubaabakie sis yir tɛna hownsdɛni

Qɛydn xustnz 2

i. Hhaakɗi qanɗi uechkɗakien kek amkidas ‘yɛshu’ kek amkaaykidas ‘iazu’ gɛ banɗrsnti.

1. Gob galn qiabgsdaki naagɗi (GPS) gobakien chalki kuduk mams sɛssdaaz tigo.
2. Gobɗi galn qiabgsdaki naagɗi gɛndaada kudu qɛydnɗi hat qoy tɛn hownsdaaz tigo.
3. Top’ia goben Afrika gobakɗi chong ist i hurtdaki baala kɛy kesdaki baalt tigo.
4. Gob galn qiabgsdaki naagɗi gɛndaada bastnki nuogakieka gobakieka hhaasn shigt qiabgsdaaz tigo.

ii. “A”kɗiqanɗi hiɛnuqoy nuogakien “B”kɗi qanɗi tadnki hiɛnuqoy nuogakiek kiams qɛynti.

A

1. GPS
2. Mosm
3. Kuosubaab
4. Gobkɛ galn

B

- a. shoytki gob
- b. shigɛ shigɛ
- c. gob galn qiabgsdɛki naagɛ
- d. guy hhashunt kuoshaaz
- e. nachush

iii. Hhaakɛ qangki uechkɛakiekɛ chong kek amkidas biɛrnti.

1. _____gɛndaada gobkɛ galn qiabgsdɛki naagɛ tigo.
A. Mɛtr B .K.m D. PS E. s.m
2. Hhaakɛ qang tadnki biɛrkɛakiekɛ chong gob galn qiabgsdɛki naagɛ sis kek amkida naada tɛni?
 - a. hownsdaada kidn baalas daant qiabgsdaaz tigo.
 - b. A hownsdaada kudu qɛydn sis qoy tɛn hownsdɛgo.
 - c. A ka b ka banɛrs tinishi.
 - d. A gɛli kek amki banɛrs tigo.
3. Nachush kidn sis yɛshu amkida naada tɛni?
 - a. Nachush kidn gɛndaada yɛshu hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
 - b. Nachush kidn gɛndaada iazu hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
 - c. Nachush kidn gɛndaada mams hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
 - d. Nachush kidn gɛndaada kek hotkɛ baal qiabgsdaaz tigo.
 - e. Shoyt banɛrs tinishi.

4. Chalki kidn hotkɗi baal gəndaada nak tani?
- Kekka mamska hotkɗi baal qiabgsdaaz tigo.
 - Mams hotkɗi baal qiabgsdaaz tigo.
 - Yəshu/kek hotkɗi baal qiabgsdaaz tigo.
 - Izkɗi banɗrs kaay

v. Hhaakɗi qanɗi tadnki uechkɗas shigt xsaafnti.

- Gob galn qiabgsdəki naagɗi yir yir tana hownsdənt hiir xsaafnti.
- Top'ia goben akr akrs səsnti.

Howdnkɗi Hogɗi

Gobkɗi kidn: - gəndaada gob qoy istaki baal səsisdaaz tigo.

Gobkɗi hotkɗi baal:- gəndaada xaang baaltən beskndəgo.hhaa chalkizka nachuska tinishi.

Chalki hotkɗi baal: - gəndaada chatiz andngob qoy hurtdəki baal xussdaaz tigo .Top'ia hotkɗi baala gobkɗi kiazat gats 30-150 qutt 330-480 kizt tigo.

Nachus/mams hotkɗi baal: - gəndaada gob qoy izkɗi gayditki gobakieka kiamsnsədnkst tən nachus gendego.

- ✗ Tpoia key kəkɗi hat sumaliyaka jubitika gadibaab amtəy kəy wukɗi hat sudanka debub sudanka gaydibaab amty qutu hat keniya kaɗi hat ertraka tən gadibaab amkige.
- ✗ Top'ia gəndanen Afrika gobenkɗi chong ist hurtdəki baal qutt key keskɗi baaltən hurtdəge amt igəndaada' aferika ushum tən gəndəge.

Top'ia gaydi baabakie Sudan qanɗi key wukɗi baalt ertraka jubitika qanɗi qutu hat kəy keskɗi baalt sumaliya qanɗi kəykesyɗi baaltka kaɗi hat kəy wukɗi baaltka keniya qanɗi ytən hurtdəge.

Gob galn qiabgsdɛki naagn (GPS):- gɛndaada gobakien chalki kudu mams sɛssdaaz tigo. Gps gɛndaada izkɛ akra ageli ageli kiz tig

Qɛydn xustnz 3

i. Hhaakɛ qanɛki uechkɛkɛkɛn kek amkidas ‘yɛshu’ kek amkaaykidas ‘iazu’ gɛ banɛrsnti.

1. Nachus hotkɛ baal gɛndaada gobakien kek kuduka sɛssdaaz tigo.
2. Gobkɛ galn qiabgsdɛki naagn gɛndaada kudu qɛydnkɛ hat qoy tɛn hownsdaaz tigo.
3. Top’ia goben Afrika gobakɛ chonɛ ist i hurtdɛki baala kɛy wukɛ baalt tigo.
4. Gob galn qiabgsdɛki naagn gɛndaada bastnki nuogakieka gobakieka hhaasn shigt qiabgsdaaz tigo.

ii. “A”kɛ qanɛ hiɛnuqoy nuogakien “B”kɛ qanɛ tɛdnki hiɛnuqoy nuogakiek kiams qɛynti.

A

1. Top’ia
2. Sudan
3. Somaliya
4. Ertra
5. Nachush
6. Chalkiz
7. Ushum
8. Gaydi

B

- a. Top’ia sis kɛy hurtkɛbaalti hurtdɛki gob
- b. Top’ia sis kɛy kɛskɛ hat hurtdɛki gob
- c. Top’ia sis kanɛ hat hurtdɛki gob
- d. Top’ia sis kɛy wukɛ hat hurtdɛki gob
- e. Mams qanɛ hotki baal
- ɛ. Kek/yɛshu hotk
- f. Kɛy kɛskɛ baalt tɛn hurtdɛgɛ
- g. tsanu hat hurtdɛki gob
- I. shisht/daant daantki gob

iii. Hhaakɗi qangki uechkɗakiekɗi chong kek amki banɗrsas biɗrnti.

1. _____gɗndaada gob galn qiabɗsdɗeki naagɗi tigo?
a.Metr b.K.m d.GPS e.s.m

2. Hhaakɗi qang tadnki biɗrkɗakiekɗi chong gob galn qiabɗsdɗeki naagɗi sis kek amkida naada tɗni?
 - a. hownsdaada kidn baalas daant qiabɗsdaaz tigo.
 - b. A hownsdaada kudu qɗydn sis qoy tɗn hownsdɗogo.
 - c. a ka bka banɗrs tinishi.
 - d. a agɗli kek amki banɗrs tigo.

3. Nachush kidn sis yɗshu amkida naada tɗni?
 - a. Nachush kidn gɗndaada yɗshu hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - b. Nachush kidn gɗndaada iazu hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - c. Nachush kidn gɗndaada mams hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - d. Nachush kidn gɗndaada kek hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - e. Shoyt banɗrs tinishi.

4. Chalki kidn hotkɗi baal gɗndaada nak tɗni?
 - a. Kekka mamska hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - b. Yɗshu/kek hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - c. Mams hotkɗi baal qiabɗsdaaz tigo.
 - d. Izkɗi banɗrs kaay

v. Hhaakɗi qang gafki baaltat kek amki hiɗnuqoy nuogu xsoxisnt

1. _____gɗndaada gob qoy izkɗi gayditki gobakiek mamsn sɗdn edaaz tigo

2. _____gəndəki naagna gob galn qiabgsdəki naagna tigo.

vi. Hhaakɛ qaŋki uechkɛakien shigt baŋgrsnti.

1. Gobkɛ kidn akr qiabgsas akrsiniti.
2. Top'ia gobkɛ chalki kidn gəndaada naku tənt hiirnti.

vii. Iti gəli iti baŋgrsnki uechkɛ

1. Gobkɛ akr qiabgsdəki baaln akrs səsnti.
2. Top'ia gobkɛ kidn nachushka chalkizka bier wuchukinti.
3. Top'ia gobenkɛ kidnas akrks qiabstəy izhkɛ shishtatki gobakien səstəy ienti.
4. Top'ia gobenkɛ chongki gobakien kidnka ist ishiki baalaka biərnti.
5. Top'ia gobkɛ akr akrs kodə kifilgat səsinti.
6. Iti kilil gobakɛ kidn nachush qaŋk qiabgsnti.
7. Top'ia gobkɛ kidnas nachushk hiirnti.
8. Top'ia gobkɛ chalki kidn gəndaada naku tənt hiirnti.
9. Top'ia gobkɛ akrka i gaydibaabakie ist hurtdəki baalka akrs səsnti.

2. Shoshkŋki Kuokŋ Tandaki Sayns

2.1 Yaabkŋ itsu tiidaki baalakie

Xusis

Howdn hhaakŋ hat tamaridadakie ishi xusnkida yaab dadu aemdaki nast tiekŋ tona gats nidndentka tiidant naangst tona bangr/chii/am kiesdant xustay izkŋ hat yaabm hanjishki bangris tatay ienishi gədn ebndəgo.

Howdnakŋ ebm

Howdn hhaas iti tamrdakŋ choysht

- ~~✗~~ A gəli a gəliki yaabkŋ itsu tiidaki kudu iak iakdakie sumka wuchukuka hiir oshukniti
- ~~✗~~ A gəli a gəliki yaabkŋ itsu tiidaki kudu iak iakdakie tadaki hownsas hiir xsaafniti.
- ~~✗~~ A gəli a gəliki itsu tiidaki baal iak iakdakien hiir oshkniti
- ~~✗~~ Hhaay wochukrm kiamsu qiabgsniti.
- ~~✗~~ Hhaay tadaki hownsas hiirnti.
- ~~✗~~ Naagŋ kidnka shadnka məchika kiəlu hhaakien mamsu qəyniti.
- ~~✗~~ Wəshi qəy tachimn bassŋki uusa ist ishi hurt-daki baalasn hiirnti. Qiabgis: itsuka gaazuka chiazhika.
- ~~✗~~ Matki naagŋakiekŋ chong qogŋ qoy baalt a qəy mant ays a am tədant hiirtay wuchukutay ieniti.

Nuogu aab

• Gaabkkiz	chæchks
• Kemikal	bow
• Dolu	mærti
• Chii uoru	morkɛ
• Iabl	uusuu
• Edu	garn
• Jambu	inzaym
• Yiinu	tii
• Itsu	yiinu yilz
• Yiinu iakz	

- ➔ Itsu nangst agats tiidani?
- ➔ Edu qaydn yir tani?
- ➔ Yiinu yaasz yir a hownsdani?
- ➔ Hhahɛ yirtana hownsdani?

Itsu yaas yaaszka dant a tiitay yarbm chong wuunɛ baalt attachimɛkida itsu nidn gædn oshkndægo. Itsu nidn iakz a bassɛkida inkɛ hadg mæritiakie itsu ish yaaf ishi qayɛkidas kek ish qayn hownsz tigo. Itsu nidn itsu xiiddaki hhaadakiekeh ishik hownsmdaki guljinakiekɛ hat miærdaki hhaay inzaym kuokɛ qaydndaaz tigo. Itsu nidnsis amdakida hhaakie tinish.

Edu yiin yilz/yasz
Hhahun yiin iakda

Yiin iakda nidkaki itsu taakɗi kuokɗi bangr am izk kəsdaaz tigo. Shoyt asədnkst inkɗi itsu xiiddəki hhaadakie itsu tiiddəki huli (digestion tract) gədn oshkundənishi. Itsu xiiddəki huli (digestion tract) et qəy gats tuyttki haadakie qabs məchikiz tigo. Yaabkɗi itsu tiidəki kudu gəndaada əmdnki itsu iak iakdakie hhaayk ishi wochukrm kaar yas yasz ishi amkstən itsu tiidəki kudu gəndəgo. Istu tiidəki kuokɗigəndaadamərtibaab amki huln edg gats dolugka a gəli a gəliki howns tadəki ishi gəli ishi gəliki baal tinishi.

Istu tiidəki kudu xaagɗi baalt tən beskndəgo.

A. Gaabkkiz/tsatki itsu tiikɗa

B. Kəmikəl itsu tiikɗa

A. Gaabkkiz itsu tiikɗi: -gəndaada azhuk ŋ-xhogmna iakz amki itsa kaar yasz aamkst ka mərt uusu qanɗi kaar yiingis a tiəkst tigo. A ma

Inzaymas hhashunt a qəkstka itsu shoshkɗi kuduk yiingis a wuun edaaz tigo.

B. Kəmikəl tiikɗi: -gəndaada xhogmSSnki itsa inzaym uusu qanɗi a tiihskst tigo. A yə tiihkɗi yo izkɗi tiikaay qianɗi itsu iak iakdakie kaar yiltəy tiitəy a ekst yəkiəlt itsa kaar hadgis a wuun hownsdəgo. Yaabkɗi itsu tiidəki kudu gəndaada edg gats taakɗitkidakieka ishikɗi məchishm ka tigo. Itsa tiin edəki nuogakie inzaymka chəchkska hhaazhka jambuka bowka yiinu mərtka tinishi.

A gəli a gəliki itsu tiidəki baal iak iakdakie

Tmrtakɗi ebm

Tmrt hhaakɗi chosht tamari dadakie:-

- Yaabkɗi haadu itsu tiidəki baalakien akkriniti
- A gəli a gəliki istu baal iak iakdakieka ishi sumaka hhaasn hiir oshukɗi.
- Itsu tiidəki baalakien hiirnti.
- Itsu tiidəki baalakien wuchuku gɗənti.

2.2 Itsu tiidəki kudu

~~✂~~ Itsu tiidəḗ kudu nak təni?

Itsu tiidəḗ kudu gəndaada a gəl a gəliki itsu yaabḗ chong tiideki baal tiki gəndəgo. Hhaakie eduka iablka morkḗka hhahḗka yiinu yilzka yiinu iakzka taakḗ (chii uoru) ka tinishi.

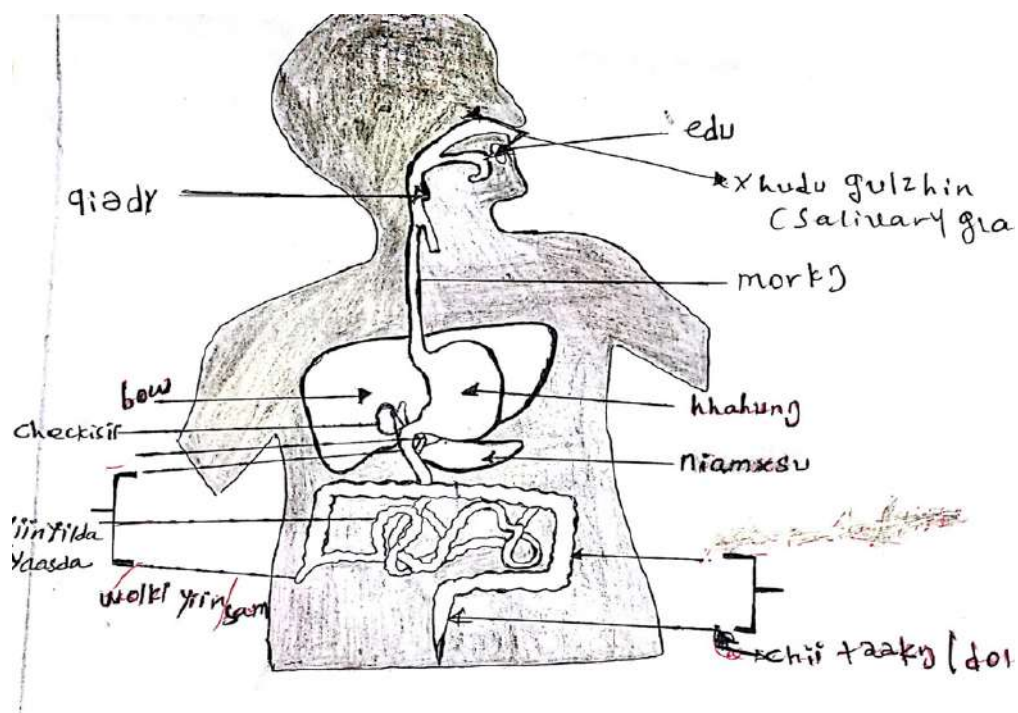
Edu: Gəndaada gətsi ist itsu tiidḗdeki baal aamkst itsu ka hhaaji kanan wuochukurdaaz tigo. A wochukurdadḗ hownsa shoshkḗki kudu qank itsa a qəydnz ka a wochukurmn edaaz tigo. Hhazhi a kezeki baala hhazhi mertig kaar aamkst a mechikida inzaym tigo. Itsu edg a tii kaar yilz kuydn a Amn hownsdaada azhu tigo.

Iabl: gəndaada edg ḡ-barki utsasn ḡ-bangrs xhogmn hownsdaaz tigo.

Morkḗ: ḡ-əm qjətḗki itsa izg tən wuu inkḗ chong tədəki huli tigo.

Inkḗ edg ḡ-xhogmdəki itsa gaabk tiiz təy? yir amni?

Qjətḗki itsu a qjədnkst nokḗ huli so aakḗdida qibshimdəgo. Tarshi hhāāy akrki uusu wognz qanj tən qibshimdəgo. Yə a oshkunkst itsu edg k aar howḗg a tiəs hhaarkzdaaz tən gəndəgo. Itsu a edəki kaar naaru kuduk yəqiant kar howḗgis ties hhaarksdaada qigm qjətḗki tən gədn oshkndəgo.

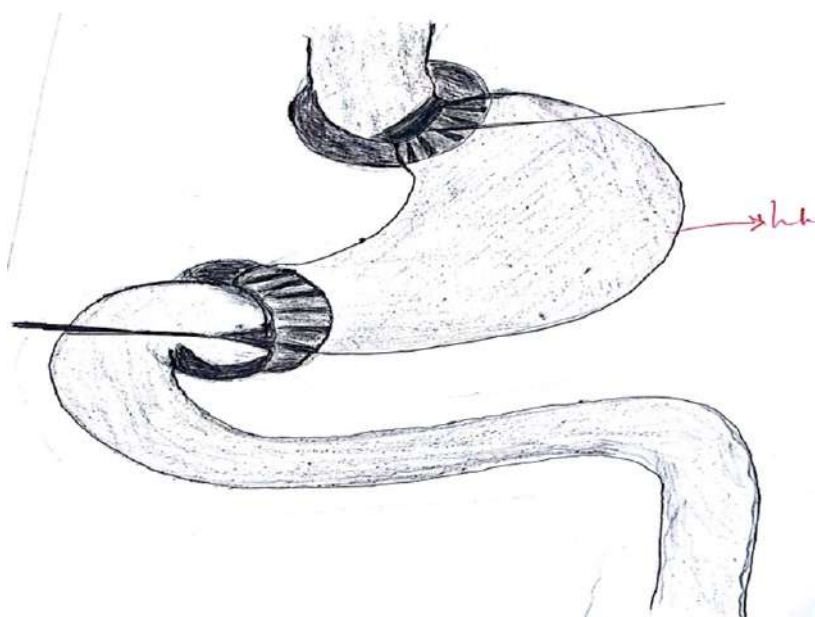

Hhahunɗ: hhahunɗ gəndaada 'J' akrki mertik qəydnki haad tigo. Hhahunɗ izkɗ tipmtat hhaay gant miərdəki nuogu inzaym gəndaaz məchikiz tigo. Inzaym gəndaada chak ŋ-əmki itsa shiɗ a tii kaar inkɗ mertigis tən edaaz tigo. Hhahunɗ izkɗ chongat a məchikida haydroklorik asidka pepsinka reniin gəndaazn məchikiz tigo.

Hhahunɗ howns iak iakdakie

Protin tii siska

Əmdnki itsas shigt kiəl məchi antəy edaaz tigo.

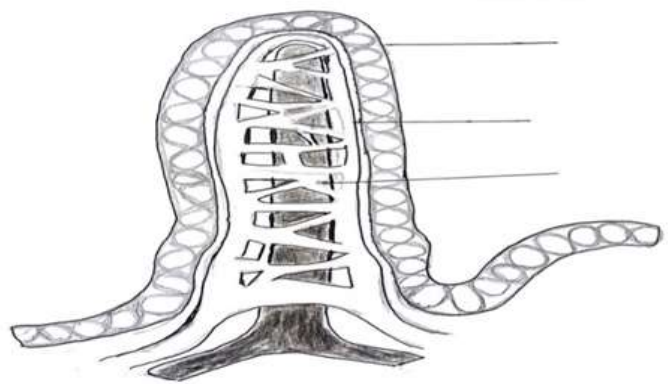
Akr 2.2 Hhaahun

Yiin yilz: Yiin yilda xaagɗ baalt beskdəgo.

Duodnəm: gəndaada yiin yildakɗ tsant tən hurtdaaz tigo. Dduodnəm uushn/xholg/ akrkzk wochkrm gulzhnkɗ chong kəsdəgo. Izkɗ chongɗ məchikida namz hhaayz (amalayz, lipes trapisn) hhaakie tinishi. Chəchks gəndaada bowkɗ chong miər kəsdəki xhilzka xhianjkzka akrkiz tigo. Chəchksa kaar duodnemgis a tsakdaada p'ialal huli qanjk tigo. Niamxsu hhaay a hurtdaada niamxsu kuokɗk a amkst kaar duodnemgis a tədaada niamz huli kuokɗk tigo. A məchikada inzaym kadu kinishi.

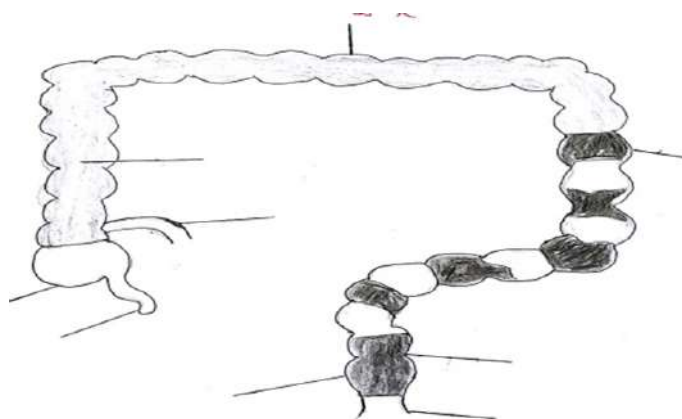
- .A. uusu tadaki itsu + hhaay amilays_____maaltos
- B. kowbaab + hhaay lipaz___kowbaab amki asidka glaysarol
- D. protin + hhaay tirapisin_____peptaydka amino asidka

Iiləm:-yiin yildakɔ wok aakɔ huurtdaaz tigo. Izkɔ chongat itsakie shoyt ishi tii hogn etay itsu hhazhakie kaar yarbm mærtgis ishi tɔn edəgo. A Amt iiləm gəndaada yaf istu tii sis ka itsu hhazhi xukɔ siska hownsdəki haad tigo.

Akr 2.3 Yiin yelda

Yiin iakz:-a qəydn iakda tiiki itsakiekɔ chong hhayz amkidas xukɔtəy tiikaayki itsas həys kesstəy edəgo. Taakɔ (dolu) gəndaada hogntat bangr hurtdaki baal tigo.

gəndaada bangr ist yaash amki kiəl a aldakɔ choysht guys taakɔs a kiəsn edeki baal tigo.

Dolu:-hogɗat banɗr ist kiəsdəki huli tigo.

Nuogakɗi aabka ishikɗi wuchukuka

Edu-itsu tii izt gets gatsdəki baal

Morkɗi- yaabkɗi hadu aamkst itsuka hhaayka tədəki baal

Hhahunɗi- yaashki kiəl itsu altəy xiidntəy edəki baal

Yiinu yilz- chuonu kɗi chong nidnkiz kaar izg tədəki haadu

Yiinu iakiz – nidnkaytki itsu kaar hhəyɗns kessdəki hhaadu

Gəzm: -gəndaada banɗr ist yaash amki kiəl a aldakɗi choysht guys taakɗi a kiəsn edeki baal tigo.

Dolu: - hogɗat banɗr ist kiəsdəki huli tigo

Itsu tiikɗi:-itsu yaas yaasz aam nidntəy tii inkɗi hadgis tədəki kudu

Iti gəli iti banɗrsnki uechkɗi

Yaabkɗi chong itsu ist tiidəki baalakien hiir xsaafnti.

Itsu ŋ-əm qjədk kiəlt a edəki inkɗi buoys (karngis) a tiəs hharkzdaada naku a gəndəni?

1. Hhahunɗi gəndaada naku təni?
2. Edu gəndaada naku təni?
3. Yiin iakz qəyɗna naku təni?
4. Yiin yilda naku təna hownsdəni?
5. Taakɗi naku təna hownsdəni?

Itsu tii kudakɗi howns

Itsu tii yir sis təna hownsdəni?

-Itsu tii a hownsdaada itsas tiis kaar itsu kowgis taachidəgo. A yəw yaabkɗi haadu uusuka igɗka yaabkɗi haad yas yasdakie ishi ustn edəgo. -Istuka hhaayka kaar yaabkɗi yarbm chong a tiədakɗi tsant a tiiz bassgo. -Yaabkɗi haada itsuka hhaayaka a tii kaar karbohəydretka protinka kowbaabka baytaminka ishi begmn edəgo.

Nuogakɛ aabka ishikɛ wuchukuka
Yarbm –yaabkɛ hadg hhaayz amki nuogu
Yaabkɛ haadu- shoyt yaabkɛ haadu
Karbohaydret- uusu tadəki itsu
Protin- haadu gambzdaaz
Baytamin- xsabt keldəki itsu

Kowbaab-yaabkɛ hadg shigt tii hogkaay qiadəki itsu
Iti gəli iti bangrsɛki uechkɛ

✘ Itsu tiidəki kudakɛ hownsas hiir xsaafnti.

1. Karbohaydret naku təna hownsdəni?
2. Protinkɛ chong naku tən ɛ-yaafini?
3. Itsu kowbaab a gədnkst naku təni?
4. Baytamin naku təna hownsdəni?

Qəydn xustnz 4

- i. Hhaakɛ qangki uechkɛakien kek a amt 'yəshu' kek amkayt a qiant 'iazu' gə bangrsnti.
 1. Chechksh bowkɛ hat tən hurtdəgo.
 2. Itsu tii a gatsdaada edg a hogdaada yiin iakda tigo.
 3. Edu gəndaada gəst kemikal istu ist tiidəki baal tigo.
 4. Chounu gəndaada edg tiikida kaar yiin iatszgis a tiən edəki kudu tigo.

ii. Hhaakɗi qang tadni uechkɗakiekɗi chong kek amki banɗras biɗnti.

1. Hhaakɗi qang tadni biɗrkɗakiekɗi chong yaabkɗi chong itsu tii sis kek amkaaykida naada tɗni?

- a. chuonu
- b. yiin iakz
- d. yiin yilz
- e. hhāāy

2. _____ gɗndaada itsu tii ist gatsdɗki baal tigo.

- a. edu
- b. chuonu
- d. taakɗi
- e. chəchks

3. Hhaakɗi qangki biɗrkɗaakiekɗi chong a gɗlikida naada tɗni?

- a. yiin yasz
- b. chuonu
- d. aabu
- e. taakɗi

iii. “A”kɗi qang tadni hiɗnuqoy nuogakien “B”kɗi qang tadni nuogakiek kiams qəynti

A

- 1 Hhahunɗ
- 2 Edu
- 3 Yiin iakz
- 4 Yiin yilz
- 5 Taakɗi/dolu/

B

- A itsu tii ist gatsdɗki baalu
- B izkɗi chong gatrik hhaay mɗchikiz duodnemka iilemka izkɗi chong mɗchikiz
- D mɗchikiz
- E banɗr kesdɗki baal
- Ə Tii kaayki itsu hays kessdaaz
- F xhizhka xhiakzka amkz

iv. Hhaakɔ qang gafki baaltat kek amki bangrsas xsoxssnti.

1. _____ Gəndaada ɲ-əmki itsa shigɔ qab a tii inkɔ yarbm mərtgis tian edaaz tigo.
2. _____ Gəndaada 'J' gant akrki mərtk qəydnkiz tigo.

v. Hhaakɔ qang tadnki uechkɔas shigt xsaafnti.

1. Itsu tii yir sis tənə hownsdəni?
2. Itsu ist tiidəki kudu iakdakie sumas xsaafnti.
3. Gaabkki itsu tiika kemikal itsu tiika ishikɔ begmas xsaafnti.

2.3 Hhaay howns

Hhaay naku tənɪ?

Tmrt ebm

Tmrt hhaas iti tamrdakɔ choysht hhaakɔ qangki nuogakien:

- ➔ Hhaay naku tənt hiirniti
- ➔ Hhaay yirk yirk tənə qəydnkint biərnishi
- ➔ Hhaay yir yir a hownsdənt hiir gienishi

Hhaay a gəndkst shuunu qanɔki nuogakie sis iakz bassdaaz tigo. Hhaay aməchiki goba 70% kuchukɔ sapm amz tigo. Hhaay a qədnkida haydrojin atəm xaagɔka oksjin atəm qoyka qanɔk tən qəydnkigo. Yiə sis hhaay moləkil tigo. Hhaay yaab dada sis iakz hownsdəki təmika shuunukki nuogu mandakie sis iakz hownsdaaz tigo.

Ishi gəli ishi gəliki hhaay ist hurtdəki baalakie gobkɔ yəlgki hhaayka huofu hhaayka yiizu hhaayka tumu hhaayka iiru hhaayka tinishi.

Hhaay izk aqəydnkida

Gətski tmrtas iti ebkint hhaay ɲ-tamrkida kuokɔ qanɔk shuunu tigo gə tamrkini.

Hhaatki nuogakɔ aaba hhaay yir qanɔk tənə qəydnkint gədaadas

tamrni. Hhaay a qaydnkida kemikal nuogu haydrojin xaagɗka oksjin qoyka qanɗ tən qaydnkigo.

Hhaay shuunu kaayki kemikal tigo. Hhaay shazhn tsasktəy shishka akrka chufɗka kaayki kemikal amki nuogu tigo. Hhaay shuunu qanɗi nuogakie sis shoyt hownsdaaz tigo. Yaab dadu itsu kaayt kadu guodu hhaaygo a amnt hhaay kaayt taana qoy guodu hhayti. Hhaay ɗi chongki nuogu sis iakz howns hat hiəshdəgo. Hhaay a hownsdəki hownsakie hhaakɗ qanɗkidakie tinishi. Bəy siska itsu kats siska xhurum siska baachika naagɗka xhurɗ sis kaar man mandakie sis iakz howndəki a gəli hurtki təmi tigo.

Kuoshubaab sis: Inchakie hhaay kaaynt taan ishi iigiti .Inchasis hhaay abassdaada igɗsiska itsu qubissiska tigo. Inchkie hhaay ishi yafdaada ishikɗ taluqanɗ tən yafdanshi. Yiəsis hhaay kaynt guykosu taan amiti.

Akr 2.5 Naagɗ chong qubsnki ashu inchi

Industri howns: Elki industri hat qəyɗndəki yafkɛa gabmt amkida hhaay qanɛ tən mamsɗənishi. Elki industriakie hhaay ishisi ahowsdəki hownsa taana qoy titi .Qiabgis hhaay a erdəki industrisis es qalz gant tən hownsdgo. Saamin industrisis hhaay ahownsdada nougu qalda chanu qanɛ atiin edəgo. hhaakɛ saapm qezuka qəxhukɛka xhurkɛka industerikɛ chong daaku kesiska tən hownsdgo.

d. Indu naagɛ: yaabka nuoguka gob qoystkizn kaar gob qoyst atien hownsdaaz tigo.Indu kudu gəndaadakie ishi gəli ishi gəlikiz tinshi. Indu iak iakdakie naaru hatka Babur Kuduka Kamil kuduka hhaaykɛ hat tinshi. Hhaatki kiəlt nuogu iakdakie ishi kodn indaada markəb qanɛ gob qoyst kaar gob qoyst tən kodn indəgo. Yiə gantki indaa top'iaɛkɛ chong ahownsdaada yiizu hhaay gant gəki abayka awashka zawayka baaroka xaanaka kaar man mandaakie tinshi.

Akr 2.6 Indu naagɛ

Hhaay qanɛ qəyɗəki korənti uusu:-korənti uusu ayafɗdaada hhaay qanɛ tən yafɗdəgo. Top'ia iakz kiəlt korənti uusu hhaay təmikɛ hat tigo.

Akr 2.7 Abay hhaay ganchu

Hhaay shoytki nuogu tiisdaaz gədn oshkndəgo. Yir aamkst hhaayz nuogu gabmakie sis iakz tiisdaaz a amda sis tigo. Qiabgis: itsu qubs siska industri siska a gəli a gəliki naagɗi siska chəŋki nuogu izkɗkas a yiln edaazka kaar man manz tinishi.

Nuogukɗi aabka ishikɗi wuchukuka

- Shuunu _ qutnki nuogu
- Hhaay—hhaayz amki nuogu
- Baabur _ dumukɗi hat indəki kamil
- Huofu (wuofu) hhaay—in indəki hhaay
- Yiiizu hhaay —gabm gabu alki hhaay iakz
- Tumu hhaay _ gabm gabu alki hhaay yilz
- Korənti uusu_ hhaay qanɗk qəydnki shazhn tatəy nuogu man manzn qəydaaz
- Industri_ a gəli a gəliki nuogu qəydaaz
- Galn tiisdaaz_ shoytki nuogas tiisdaaz

Iti gəli iti bangrsnki uechkɛ

1. Hhaay yir yir tənə hownsdənt hiir xsaafnti.
2. Top'iakeɛ chong indu sis hownsdəki hhaayakien hiir xsaafnti.
3. Naku kuduk tənə hhaay industri sis hownsdəni?
4. Itikeɛ ipmt hhaay iti sis nak nak a hownsdəni?

Mamsuka makuka

Tmrt ebm

- Tmrt hhaas iti tamrdakeɛ choysht hhaakeɛ gangk nuogakien:
- Naang kidnka mamsutəy makutəy eqəynti.
-Mamsu gəndaada xustnkaayki nuogakien η-mamsutəy makutəy xusn edaaz tigo. Ints gəndaada nogu qoy izkeɛ chongat aməchiki intsas η-xusn edaaz tigo .Intsn η- mamsdaad xaageɛ kudukɛ hat tigo

1. Gob dəmbi kudu qəŋki Mamsu gəndaada gob dəmbi kudu qəŋki inkeɛ aab qəŋki sətəy e mamsdəki kudu tigo.

Qiabgis: achuku kuchu qəŋk η-mamsz

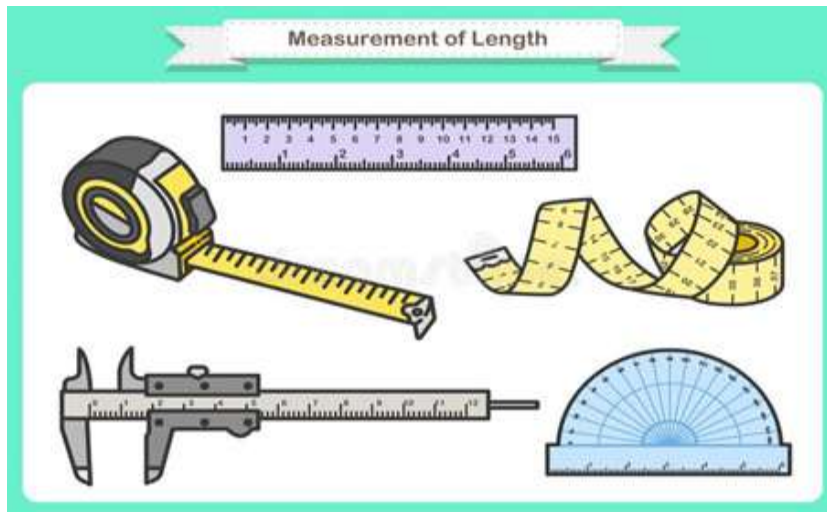
Ebm gob dəmbi kudu qəŋki mamsa taana nuogakeɛ intsas kek qiabgdəti.

2. Xustn kiəltiki mamsu naageɛ xustn kiəitki ints izk a mams dəki naageɛ biim baalans gəndəgo.

Akr 2.8 Biim Baalans

Shadn mamsu gəndaada nuogu xaagɗi qarɗkaz chontatki okɗas yiəqiant nuogu qoykɗi shadns ŋ-mamsu xuusn edaaz tigo

Akr 2.9 Shadnakie ikz mamsndaki naagɗi

Kiəlu mamsu

Kiəlu mamsu:-nuogu qoy gats ist hogɗkidas qiabgs daaz tigo.

Tmrt ipm ishi yəkst kielas naku qarɗk iti xuus yədəni?

-Kəyən satsn qarɗk kəy keskɗi kiəstəy giamt kəy wukɗi wuutəy edəge.

Kəyən i- keštəy wuutəy i- ekst ays saat i- hots dəni?

-Yaab kəy kešt əy wuutəy i- edaadas saat mamsu gant tən kodənishi. Kəy uurkɗi tən gəndago.

-Machi mamsu nuogu qoykɔ chonɔ gob iakdas machikidas machi gədn oshkndago. Hhay machiki gorogonch .ugu machiki xarms.muugu machiki duol. Qezu: nuogu qoykɔ gexskɔka gexhɔka ɔ- biər xusun edaaz tigo. Qezu izk mamsndaki naagna termo meter gəndəgo. Gəts termo meter qəyki yaaba Galilio gəndəgo.

Akr 2.3 Tərmometr

Kiəlu –nuogu qoy gats ist hogɔkidas qiabisdaaz tigo.
Ints – nuogu qoykɔ kidnas ɔ-mams xustn edaaz tigo.
Shadn-nuogu xaagnakie biəkɔntiki okɔ tigo.
Machi-nuogu qoykɔ chonɔ naagn qoy amachiki baala tigo.
Qezu-nuogu qoykɔ qəzuka qexhɔka ɔ- biər xusun edaaz tigo.
Kəy- gobkɔ tsana hat kes gobkɔ chuozh hat wudantige.
Kəy urkɔ-kəy izhkɔ I ig I wuukst tigo.
Iti gəli iti banɔrsnki uechkɔ
Intska shadn ishikɔ begma yir hat təni?
Qəzu izk mamsndaki naagna naku təni?
Ints naku təni? Ints isk mamsndaki naagnakien hiir xusaaqnti.
Kiəlu naka təni? Juakɔ qoykɔ ays saatka dəqiqaka səkəndaka ishnikinishi.

2.4 Uusu hurtdaki baalu

Uusu gəndaada naka tani?

Uusu gəndaada qəydnki qəlzhi tigo. Uusu nuogu qoyn η-kuunn iətəin uogu qoyn η-ashushn ietəy edaaz tigo. uusu nuogu qoyn woshishdaaz tigo. Chalk wosdidaazn aashun iez tigo.

Uusu hurtdaki baal

Uusu hotkɗi baal gəndaadaki uusu a gəli agəlki kudu k ishikɗi chong ankiz tinishi.

Hhaakie chak	Itsu uusu
Chiazh uusu	Nadaazh uusu
Naaru uusu	Baatri niyalu uusu
Huof hhaay uusu	

Chiazuh uusu

Chiazh gobkɗi uusu tadaki nuogu iaknen tige. Chiazhikɗi hat hurtdaki uusakie kadu baalt

tən qəydnkɗi hat hiəshdəgo.

Iakiz kiəl xustnkida chiazh; qəzu sis tigo. Hhaa taana qəza qabsndki naagɗi bassz yis sis chiazhi uusk yədgki qazu gəndəgo

Chiazhi shazhn qabsntəy andntəy iəzn hownsɗi agəliki kudu qəydnki naagɗi ist kinishi. Hhaa gantki naagɗakie η-a chiazhikɗi hat hurt daki uusas qəydnkɗi hat heshzn amigo.

Kəyɗi ashu ishikɗi hat chiazh shazhn atnt korənti uusu amz tinishi. Qiabgisy guytki go bakiekɗi chong chiazhk kiamk nuogu ishi andnt korənti yaftn qoy qoy qəydn sis ishi amda xustntz tigo.

Naaru uusu

Inkɗi gobgat qoy qoy baalt bir bir naaru qarɗk hhaay gishuntəy itsu guolu sis amɗkiusu yoftndaki kudu amdaaz tigo.

Inkɛ gobg iakz xustn kaay aqiant gob mant naaru qanɛ koranti uusu qaydn sis amdago.

Hhaay uusu

Gobkɛ hatki hhaayakie iakz kiəl indu indaaz tinishi uortki hhaayakie kaar humugis tən huofdənshi. Indaki hhaa yakie qaydn hat iah hiəshn biyarga iakz tsakukiz tigo.

Qiabgis; hhaakɛ hat hurtdakie uusu inkɛ gobgiakz kiəl korəntisis tan amdago. Hhaaykɛ hat hurtdaki koranti hhaay-koranti gəndago. Inkɛ hhaay koranti hurtdakie xaabi iak iakdakie hhaatinishi.

Qoqa, məkəwaqəna,finxha, təkəze, Gibe, abaykɛ hat genchudaki hidase genchu hhaakie hhaay koranti yafkɛ tadaaz tinishi.

Naadaj uusu

Gobkɛ chong hurtki Naadaj gəndnki hiənu kamilaka baaburka yiərka fabrikaka wəshish daki qəzn hats daaz tinishi. Naadaj ahurtdaada iakz amki niyalu xsaanz hat tigo.

Batir niyalu uusu

Batir niyalu uusu tadaki nuogakiekɛ chong qoyda tigo.batir mərtikɛ hat gabki kemikal uusu ist kigo.Qiabgis kuchu baatri.

A qoy taana shiazhn izkɛ aabuka qoy batir ɛ-qabsu kiamsz bassigo.

Nuogu aabka ishikɛ wuchhukuka

Chiazhi uusu Itsu uusu

Naaru uusu Naadaj uusu

Huof hhaay uusu Baatri niyalu

Iti gəli iti bangrsnki uechkɛ

1. Uusu nak təni?
2. Uusu ist yaftndaki baalakien hiir xsaafnti
3. Nuogu qoyn iti kuuntəygishotəy ien edaada naku təni?
4. Baatr niyalakaaynt baatra a shazhi yiramni?

A. Hhaakɗi uechɗakien kek kek amkidas yəshu kek amkaaykidas <iazu> gə banɗrsnti.

1. Uusu qəydn qoy qəydn hownsdaaz tigo
2. Uusu hurtaəki baala chiazhi qoy tigo
3. Naaru uusu qanɗ taan baachi kolsiti
4. Chiazhi uusu shoytki uusakie sis tsakkiz tigo

B ‘A’kɗi qanɗ tadnki hiənu qoy nuogakien ‘B’kɗi qanɗ tadnkidak kiams qəynti.

A

1. Naaru
2. Tərmo metr
3. Uusu
4. Batir niyalu
5. Chiazhi uusu

B

- A. uusakiesis shoyt tsakkiz
- B. qəydn ŋ-qəynedaaz
- C. qanɗ taan baachi kolsiti
- D. baachi Koln hownsdago
- E. qezu mamsu naagɗ
- Ə. uusu hurtdakibaal

D, hhaakɗi qanɗ tadnki uechɗakien kek sə amkidas biərnti.

1. Hhaakɗi qanɗ uusu hurtdəki baal amkida nada təni?
a. chiazhi b, naaru d, naadaj e, shoyt
2. Qezu izk mamsndəki naagɗ nak agəndəni?
a. saat b, kilo gram d, tərmo metr e, metr

3. Nuogu qoy η-qəyn edaki qelchi naku tani?
a, chiazhi b, uusu c, hienu e, qogɨ
4. Top'ia gobenkɨ chong koranti hurtsis hownsdaki hhaaya naaz tani?
a. Təkəze b, qoqa d. gibe d, shoyt

e, Hhaakɨ qang Gafki baaltat kek amki bangrisas kob xsotssinti

- 1). _____gəndaada xuskɨ kayki nuogu η-xuustəy maktəy mamsutəy iən hownsudaaz tigo.
- 2). Intsu η-mamsudaki kudu xaagna qanɨkqanz _____ ka _____ tinaashi.
- 3). Uusu hurtdaki baalakiekɨ chong iakda _____ uusu tigo

ə .Hhaakɨ qang tadnki uechkɨakien shigt bangrsnti

- 1). Top'ia gobenkɨ chong koranti uusu hurzdaki hhaayakiekɨ ehong kadas xsaafnti.
- 2). Baachi η-xhuru həykɨ ant akoln edada nak uusu tani?
- 3). Yiərka kamilka baaburka ish wosh inn edada naku uusu qanɨk tani?

2.5 Qogɨ

Tmrtakɨ ebm

Tmrt hhaas iti tamrdakɨ choysht hhaakɨ qangki nuogakieni

- ➔ Qogɨ hiirniti
- ➔ Qogɨ ist tsakdaki baalakien biər xsaafinti.

- Qogɗi hurtdaki baalas hiirnti

Qogɗi

- Qogɗi naku tani?
- Qogɗi ays baalt a beskindani?

Qogɗi: - gendaada nuogu qoy mosumyk awoshikst (agudgnkst) am hhāāy qanƙ sistndaaz tigo.

Chongika tarbuka akr akrsn baal

Qogɗi xaagɗi baalt beskindago

Sistndaazka sistnkaayt qiadaki qogɗi gədn beskindago.

Sistndaki qogɗi: - Gendaada a qogɗi inkɗi hhāāy qanƙ siizdədki qogɗi tigo.

Sistnkaayt qiadaki qogɗi: - gendaada inkɗi hhāāy qanƙ siskɗi ɗ- qiadaki qogɗi tigo

Qogɗi tsakdaki kudakie

Qogɗi kalbz, hhaayz, naaru chong tsakz tigo.

Qəyndki nuogu

Qogɗi kalbzky chong tsakdaaz qəydnasis bassinƙi nuosakie

Nestik

Mismar xaagɗi

Shablki inch kindi qoy daaz kiz

Mismar izk sebdnz

Qəydn kudu

Mismaras inchɗi kestil woshikayt aqiyaz qant kalbis diəbinti

Nestikas mismarakɗi hat duntu gal kesinti nestika inchakɗi hat aedaki atis

Nestikas xiiminti yir it siəni?

Qəydn Qogɗi hhaayzɗi chong atsakudaaz xustnz

Qəydnasis bassinƙi nuogakie

Hhaay

Nestik jambu yiəqiant hhaay iidnki festalka niyal yaas yasz xaagɨ
Hhaayas festal gat xsoxsu a edəki choys festalkɨ edasz chochinti
Hhaay qanɨki festals itikɨ qoy baaba izk hhāāy gat adans məcha.
Itkɨ qoybaab niyala qabkazɨ akob hhaaya istki kuduk aqacha.
Qogɨka uykika naarukɨ chong tsakudaz xustnz qogɨka uykika naarukɨ chong
tsakudadas xaagɨ al kubm metr okɨ begm oky ashunti.
Itakɨ qoybaaba a yə uykɨ siisito

A Hhaaykɨ qanɨ tadnki uechkɨkie kek a amnt «yəshu» kek amkayt aqiant «iazu» gə banɨrsnti

- 1). Shoytki nuogakien ɨ-siisdaada nuogu qoy mosmk awoshikstigo.
- 2). Qogɨ naaru ist kəyki baalt sisstigo.
- 3). Qogɨka uykika kalbzka hhaayzkakɨ chong tana tsakuz tiiti.

Howdnakɨ shoytki ebm

Chiazhi uusu- uusu hurtdəki baal iakz tigo

Bow –yaabkɨ chongki haadu amkst qezugk ɨ əmki nuogu a hhaafn edaaz tigo.

Edu-itsu tii izt gets gatsdəki baal

Uusu- qəydn ɨ-qəyn howsudaaz

Morkɨ- yaabkɨ hadu aamkst itsuka hhaayka tədəki baal

Hhaay- shuunu qanɨki nuogusis shoyt bassɨki nuogu tigo.

Hhahunɨ- yaashki kiel itsu altəy xiidntəy edəki baal

Yiinu yilz- chuonu kɨ chong nidnkiz kaar izg tədəki haadu

Yiinu iakiz – nidnkaytki itsu kaar hhəyɗns kessdəki hhaadu

Itsu tiikɗi- itsu yaas yaasz aam nidntəy tii inkɗi hadgis tədəki kudu

Qogɗi- mosumk woshi am hhaay qangɗi sistn daaz

Protin- haadu xsoxssdaaz tigo.

Carbohaydret- uusuka qezuka tədəki itsu tigo.

Baytamin –kmikal aamkst inkɗi hads xsabtukɗi hat kel daaz tigo

Kow baab-izkɗi chongɗi kow məchki tigo.

Mamsu-nuogu qoyɗi mamsntəy məkntəy a ednkst tigo

Kiəlu- tsanska kaar chousht amkiɗn qiyabgs daaz

Intsu-nuogu qoykɗi kiɗn xustndəki kudu

Məchi-nuogu qoykɗi chongatki baalas məchiki kuokɗi

Shadn-nuogu qoykɗi shadn xuustn edaaz

Qezu-qezuka gexɗukɗi izk biərn xusndaaz

Itsu-əmdntəy bəyɗn təy edəki nuogu

Inzaym-yaabkɗi hhaahugɗi tipmt hhaay gant miər daaz tigo

Kemikal-aki baaltat banɗi yək qiabki nuogu

Gob dəmbi mamsu naagɗi –yaab ahhaaykɗi ahhaaykɗi izk amams daaz

Xustn kiəltki mamsu naagɗi-hhaatki kiəlt yəki mamsunaagɗi

Naaru uusu-naarukɗi hatki uusu

Batir niyalu uusu-batir niyalukɗi chongki uusu

Howdnakḡ chong keski uechkḡ

A. Hhaakḡ qanḡki uechkḡas kek aamnt «yəshu»kek amkayt a qiant iazu qə banḡrsnti

1. Hhaay shuunu qanḡkki nuoguis tana bassiti
2. Hhaay kuoshusiska indusiska howns daaz tigo.
3. Qəydn qoy ḡ-qəyn edaaz uusu tigo.
4. Maaku qəndada xuskayt ḡ-ki nuogun ḡ-mamsutəy makutəy iə xusn edaaz tigo.
5. Naadaj kamil ka baakurka hhaakiesis taana hownsu tadəti.

D. Hhaakḡ qanḡk tadnkḡ uechkḡakien kek sə biərnti.

1. Kasəch itsu kob guolu Iigis təge .Iitsa 10 biir mazno hhaa naku təna q qiabgs dəni
a. kiəlu b. məchi d. intsu e. shadn
2. Hhaakḡ chong hhaay hownsu amkida naz təni?
a. indusis b. guy kuoshusis d. itsu kaytiisis e. shoyt
3. Hhaay naku qanḡk təna a qəydnkini?
a. Hydroḡjinka oksijinka b. naytrojika karbonka d. hiliyəmka sodiyəmka
e. səlfərka argənka
4. Hhaakiekḡ chong mamsuka makukasis amkqiada nada təni?
a. shadn b. kiəlu d. intsu e. uusu
5. Tərmometras qəyki yaaba ik ayəndəni?
a. Farayday a b. Galilio d. Tomas e. huuk

6. Inki shishtat kamil I qoyksta uoyti aalukst sisdano hhaasis hownsu dada naku tani?
- a. aabu b. hhaay d. sinu e. kuchu
7. Hhaakiekɗi chong qoyda taana uusu hurtdaki baal titi?
- a. Inchi b. chiazhi d. naaru e. hhaay ə. bangirs kayko.
8. Tadnkidakiekɗi chong qoyda qogɗa uykika tsaskz daaz tigo
- a. kalbz b. hhaayz d. hienu e. shoyt

B. «A»ki qogɗi kidas kob «B»ki qogɗi kida qogɗi kiamsnti

A

1. Qogɗi
2. Hhaay
3. Tarmo metr
4. Baabur
5. Kialu
6. Moch

B

- a. dumki hat indaaz
- b. nuogu qoyki chongki machi baal
- d. saat
- e. qezu mamsu naagɗi
Mosmki kuduk woshi hhaay qogɗi
- ə. sistndaaz
- f. shuunu qogɗi nuogusis bassidaaz

E. Hhaaki qogɗi uechkiyen gafki baaltat amkidas sa xsoxssiniti

- 1). Shadn amamsndada qogɗitigo
- 2). _____gandada nuogu qoyki gexhukɗa qezuka izk mamsndaki naagɗi tigo.

- 3). Mosumk woshi am hhāāy qanɨ sistndaaz_____ tigo.
- 4). Gəndaada banɨr ist yaash amki kiəl aaldakɨ chosht guys taakɨs a kiəs edəki baal tigo
- 5). 70% kuchukɨ sapm amkida_____tigo.
- 6). Dəqiqaka saarka samntka hhaay el ish mamsn dada_____ qanɨ tigo.

Ə. Hhaakɨ qanɨgki uechkbakien shigt banɨrsnti

- 1). Uusu hurtdəkie baalakien hiir xsaafnti
- 2). Hhaay shuunu tigo .yir aamdasis? Hiir xsaafnti.
- 3). Hhaay hownsakiekɨ chonɨg kadas xsaafnti

3. Top'iakn saagu gabki tēmi

Wukn

Howdn hhaakn hat tamaridadakie ishi xusn ebnki nuogakn aaba yēkn gobakn hatka sokalt kalakn saagu gaabkinn aabk sādēki nuogu yaabm xhoymskidakiekn hownsas hiir gētēy ishin mintstēy ienishi gēnd andkigo.

Howdn ebm

Tamari dadakie howdn hhaakn choyshst:

- ~~✗~~ Top'ia chong shigt tachimdēki naaru kidn mēchikidas hiir gēnti.
- ~~✗~~ Ays tēna edn naar kidnka mamska niayni xusknk ishi aniḡkint qiabgsnti.
- ~~✗~~ Top'iakn hatki biyargu balsa yirama qezu qanḡkki naaru gobakie qanḡ abegmdōnt izkn zḡngas hiirnti.
- ~~✗~~ Top'ia gobakn chong saagu gabki temakie naku ishi tint besku sōssnti.
- ~~✗~~ Top'ia gobkn chuōḡḡki buotuka buotu dinuka naku ishi tint hiirnti.
- ~~✗~~ Top'ia gobakn chongki wechakie istki baalas besku sēnti.
- ~~✗~~ Top'ia gobakn chong saagu gabki temas ays ishi iē qōydnkn hat heshdōntka qiagra kōysa ishi tadēki hownsas qoy qot hiir sēnti.

- ✍ Hhaay temas qeydnkñ hat ññ heshnkki kudas hiirnti.
- ✍ Top'ia chong hhaay kaynedaki nuogakien hiirnti.
- ✍ Top'iakñ chong saagu gabki hhaay hofkñ kudaka chak huof hhaay, yiizuka hhaa kien zaarnti.
- ✍ Top'ia gobenkñ hat agel agelki yəlgki naagnakie ays ishi edn qəydnkñ hat heshintka ishi heshnkst dogñ baalkñ hat ishi kodiəñki zingas wuchhkñti.
- ✍ Top'ia gobekñ chong uusu hotkñ baalakien qoyqoy hiir gənti.
- ✍ Top'ia gobenkñ chong hogñki temika hogukqianñki temikakñ chontki begmas besku səssnti.
- ✍ Top'ia gobenkñ chong uusu hurtdəki baalakñ aabas hiirinti.
- ✍ Top'ia gobenkñ chong hogñki temika hogukqianñki temikakñ chontki begmas besku səəssnti.
- ✍ Top'ia gobkñ dogñ baaltki zingə iakdas hiirinti.
- ✍ Top'ia gobkñ gobkñ dogñ baal dedn edəki zingə iak iakdak-ieka ishi edn kestnki kudas hiirnti.

3.1 Ishi dogñ baaltatki (Qəbəle) biyargu bals

Tmrt ebm

Tamari dadaki tmrtakñ hhaays ity tamridakñ choysht:

- ➔ Top'iakñ hatki biyargu balsa yirama qezu qanñkki naaru gobakie qanñk abegmdənt izkñ zingas hiirti.
- ➔ Top'ia gobenkñ chong nakin təññ ie biyargu balsas kuotint hiirnti.

Nuogukɗi aabu

Biyargu bals	tuumu tiikɗi	diist
Hiəsh bals	dii shokɗi	qezu
Dogɗi baal	buotu xhurɗi	iiru

- Biyargu bals naku tani?
- Biyargu balska hiəshi balskaɗi chongatki begmas hiir xsaafinti.

Biargu bals (climate). Gəndaada hhaashuntki gobt shadn kiəl am səndəki hiəsh-bals biyargu baal yədn xustnkigo. Hiəsh –bals Diizin gobt chezhi chezhtəy ka chak hhat hhaast bangr iiru a diəbnt hiəshi bals tigo. hhaasis yaashiki kiəlunɗi chong dəqiqaka saatka kiəlɗi chongamdəki təchima hiəshi-bals tən yədn oshkundəgo.

Biyargu –balska hiəshi-balskaɗi chontik begm.

Biargu-bals gəndaada hhaashuntki gobt shadn kiəl am gəndaaz aamkst hiəsh-bals gəndaada chak shigt kiəl am səndaaz

Qiabgis 1 gob qoyɗi chong iiru dəbtəy bangr chiazhi chəyɗi dii diitəy a e təchmdaa shadnki biyargu 1-2 təchmdaaz biargu bals gəndəgo.

Qiabgis 2 Juakɗi qoy yaku saat amz iiru a diəbtəy yaku saat amz ababgr chezht hiəshi bals tigo.

3.1.2 Biyargu –balsk məchkidakie

Biyargu bals məchkidakie hhaakɗi qang kida tinishi
Qezu, iiru, naaru, Dii

Qezu,

Qezu naku tani?

Qezu gendaada nuogu qoykŋ qaxskŋka qaxhukŋka qiabgisdaaz tinishi.

Iiru

Iiru naku tani?

Iiru choy choydaki nuogu aamkst dii gobkŋ hat a iidu kuota yə kidas abangr kiask kst gobkŋ hat diəb gobn uydndaaz tigo

Naaru kuŋku

Naaru kuŋku nak tani?

Inkŋ dogŋtat kaar narmdaki naaru izkŋ intsu ist kigo. A naaru yio gobkŋ hat kuŋku ahurtn edəgo.

Naaru

Naaru nak tani?

Naaru agəndskt kaar job naarm indaaz tigo.naaru izkŋ momsmka kuokŋ ka ist kigo.

Dii

Dii naka tani?

Dii izkŋ instu antəy hhaay iazk atikst am sənddaaz tigo.manz kuokŋ dii ahurtdada hhaay iakz atii xhubu am kals qəykst am aabu qanŋk qoy sənddəgo .aamnt dii kuchu qanŋk tana məchiniti.

Akr 3.1 Dii

Biyargu –balskɗ hurtn (climate zones)

Top’ia gobnkɗ chongat qezuka gobnkɗ hhəygis ignka gob qoyɗ uchu baalt ɗ-besku siən edəgo.

A yiə el qoy qoy ishi kikɗat ishi gəli ishknɗ begm ist kigo.

Sənxəɗj 1.1 qezu akr Top’ia gobnkɗ chong

Kaligis (metr qaŋk)	Qezu akr	Biyargu qaŋkki qezu(c°)
	Dogɗ baal	
3300ka izknɗ aakɗ	hhaaydi	10guys
2300-3300	Diist	10-15
1500-2300	Diist	15-20
500-1500	Guyt	20-30
500 guis	Barəy(qezt)	30-40

3.2 Biyargu –balskn kotkn

➔ Biyargu –bals ays n-iə kuotini?

Kəykn hat yiadəki uusu (kəy chiazh shoyt gobensis taan jəyzh titii Gobekn hat zingn kodedadakie

- ➔ Gobkn kiyazt
- ➔ Gobkn kalis amz
- ➔ Yiizukn samp amki okn
- ➔ Dii shotkn
- ➔ Tuumu atikst
- ➔ Naaru a naarmkst
- ➔ Naaru kunkn sis hurtkst

Gobkn kiyaz

Gobkn kiyaz naku tani?

Gobkn kiaz qezukan hat yəndada qezu gobekn hat iakz ahurtn edaaz tigo. Kəynkn asha gobkn hat guys daaz aamnt gobakn hathurtdəki qezu iakz tigo. Kəykn asha kaar job aamnt gobkn hat hurtdəki qezu uusa yiligo.

Gobkn Kalis (altitude)

Gobkn kaligs a gəndkst naku tani?

- Gobkn kidn qezu təchim akodedadas iti xuskn?

Qezu aylilst gobkn kaligis yuchigo.gobkn kaligis aylint qezu yuchigo.

Yiizukɗi sapm amki okɗi

Eys aama yiizukɗi sapmki okɗi yəlt gobɗi haat naaru tachim kodedani?
Buotu hhaaysis mosm qiɛzigo .aamnt qaint hhaaysis gəts tsant yiəla qiəxhigo
.yir aamkst mosm qexsiki nuogu mosm qiəxhugo.

Dii shokɗi

- 1). Dii shokɗi nak tani?
- 2). Dii qezukɗi hat yir zingu akodiəni?

Dii keykɗi ashu shoyt akidat ybaakɗi hat ayiəs shuoku hhaarkz daaz tigo.

Akr 3.2.Dii shokɗi

Tumu tiikɗi /tumu naaruk a woshishtnkst

Tumu woshi nak tani?

Tumu woshi aysaam naaruka iirukɗi hat zingu kodedani?

Tumu woshi gəndaada tumu amki hhaaay naaruka qezuka

qarŋk gob akudn woshikst yiædæki zingŋ tigo.

Tumu woshi akodedæki zingŋ kiælakŋ hat qezu a qexskstka a qexhukstka tigo.

Naaru

- Naaru yira hownsdæni?
- Naaru qezukŋ hat zingŋ akodægo ishge ebda? Yir amni?
- yaab kuosdæki hiæna nak naaru tæni?

Naaru agæli hurtki tæmi shuunuk ki nuogakie qutn dogŋ hownsdaaz tigo. Yaab qoy qian yapmka nuuduka wuochkie qiant naaru kaynt taanishi qutn aliti.

Naaru gob qoykŋ hatki qezukŋ hat tæchim kodiæki tigo.

Naaru xaagŋ Balt qezu tæchim kodiego.

1. Naaru gob qoystki qezuas akob gob qoyst kob tiækst.
2. Naaru hhaay a iiddæki kuokŋas a tachi man kuokŋ tækst zingŋ kodedægo

Top'ia gobkŋ chong aabu abu.amk biyargu bals

Top'ia gobkŋ chong aabu abu amki biyaræu-bals kadu Balt beskdægo.

1. Gobkŋ kiyazt sharntka guystnkaki biyaru -bals (0° - $23\frac{1}{2}^{\circ}$) gobkŋ kangŋ hat ka qutu hat) tæ gobkŋ kiyast hurtdaaz tigo.
2. Gobkŋ chongtki biyargu-bals ($23\frac{1}{2}^{\circ}$ -- $66\frac{1}{2}^{\circ}$) gobkŋ kangŋ hat yiæqiant qutu hat gobkŋ kiyaztka gobkŋ gæst tigo.
3. Gobkŋ gæsttki biyargu -bals ($66\frac{1}{2}^{\circ}$ - 90°)gobkŋ kangŋt yiæ qiant gobkŋ qutu hat gobkŋ kiyazt hurtdaaz tigo.

A. Hhaakɗi qanɗi taɗnki uechɗakie kek aamnt «yəshu» amkayt aqiant «iazu»gə baɗrsnti.

- 1). Biargu –balska hiəshi-bals yaf qoy tinishi.
- 2). Saagu gabki tami xaagɗi baalt besɗndəgo.
- 3). Qezu ayilnt gobɗi kaligis yiligo.
- 4). Keyənɗi asha shoyt gobɗi hat hindəgo.
- 5). Top'ia gobɗi chongat iiru iaz adebdada garu kiəlt tigo.

B. hhaakɗi qanɗi baɗrsas kek sə biərnti

1. Dogɗi baaltki goba shar hhegis 2,300-3,300 metr aamnt nak a gəndəni?
A. barəy B. qezt D. dist E. hhaaydi
2. Hhaakiekɗi chong qoyda agəli kiz tigo. A. xuumu B. qezu D. naaru E iiru
3. Buotu hhaaysis mosum qexsigo aamnt qiant hhaaysis buotu tsant qiəxhigo hhaa yir aamdasis tani?
A. shigɗi qiəxhokɗi qiəzigo B. Shig qiəzz shigɗi qiəxhigo
D. Hhaay qexhuz aamdasis E. Buotu qezuz aamdasis.
4. biyargu-bals ays baalt abesɗndəni?
A. 2 B. 3 D. 4 E. 5

D. 'A' ɗi qanɗi ki dasn kob 'B'ɗi qanɗi kida qanɗi kiamsnti

A

1. Biyargu-bals
2. Iiru
3. Hiəshi-bal

B

- a. shoytki uusukiesis tsakukiz
- b. shigt kiəl am səndaaaz
- d. saat

4. Kəyḱ hat yədəḱiuusu	e. job indəḱi nuogu amtəy intsuka kuokḱka ankiz
5. Kiəlu	ə. shadn kiəl gob qoyḱ hat amdaaz
6. Naaru	f. gobḱ hat henm kals tə banḱr choydaaz

E. hhaakḱ qaqḱ gafik baaltat amki banḱrsas kek sə xsoxssnti.

- 1). _____gəndaada nuogu qoyḱ qezuka qexhukḱka ḱ-xusn edaaztigo.
- 2). _____gəndaada tuumu amki hhaay naaru awoshikst yədəḱi zingutigo

ə. Shigt xsaaf banḱrsinti

- 1). biyargu-bals nak tani?
- 2). hiəshi-bals nak tani?

Top'ia gobḱ chong saagu gabki təmakie

Tmrtḱ emb

- Top'ia gobakḱ chong saagu gabki temakie naku naku ishi tint besku səssnti.
- Top'ia gobḱ chong saagu gabki temas ays ishi iə qəydnḱ hat heshdəntka qiagra kəysas ishi tadəḱi hownsas qoy qoy hiir sənti. Uechikḱ

- 1) Saagu gabki tami a gəndḱst nak tani?
- 2) Saagu gabki tami ḱ-gakst yaab qəyz aakrḱ? Nuogumnti.
- 3) Top'ia gobenḱ chong saagu gabki təmakienhiir xsaafnti.
- 4) A gəli hurtḱi tami ays baalt abeskndəni?

Saagu gabki tami

Saagu gabki tami:-yaab ebn sis amtəy bow damsdəki nuogu yaab iən hurtkizka saagu gabki el tami gədn xustnkiz tigo/manz kuokɗqanɗ tami a gəndkst yaab izn qəykay qian agəli gabkɗ qanɗ hurtki tami tigo.

Qiabgis: - naaruka hhaayka qiyaruka yəlgki naagɗ ka buotu ka kaar manz tinishi.

A Gəli hurtki tami xaagɗ baalt beskɗdəgo.

- A. Banɗr hurtzka
- B. Banɗr hurtqiyazka

A. Agəli hurtki tami banɗr hurtz

Hhaakie ishi gəlik siagm banɗr hurtdaaz tinishi. Hha a gant naaruka hhaakien qabs məchikiz tigo. AGəli hurtki tami banɗr hurtɗkidakie kek ishi məchinnt iakz aligo.Howsnɗki tami tinishi. Inchi xobdn baalt inchi ashutəy ashunkizn

bəybbtəy kuottəy wuchigki nuuda kien sə kuottəy ɗ- iənt a gəli hurtuki tamiɗ hat iakz hownsu yafino.

B. Agəli hurtki tami banɗr hurtkaayt qiyaz. Ishi gəli hurtki tami banɗr hurtkaayt qiyaz ist kinishi. Howdn kaayt ishi metnnt hogz tinishi.gədn ebn dənishi.

Qiabgis:-Naadajka yəlgki naagɗka wərqika madabka almazka dumuka naasuka xhowka kaar mandakie tinishi.

Top'iaɗɗ chongki Yiəlakieɗ akr

- 3). Buotu naku tən?
- 4). Buotu shoyt el qoy aakɗɗ?
- 5). Buotu ays baalt abeskn dənɗ?
- 6). Buotu:-yaab dadu sis hownsu tadəgo ishi gə ebda? Noguminti.

Buotu:- gobg a gəli agəliki yilu akr ist kigo. Gabmta daakubaab ist wuochi bezz amkst qoy qoyda chak taana itsuka wuochika utdaaz titi. Yiə gob daakubaab amki baalt yaab danssn dagdəgo. Man kuokn itsuka wuochika bezk qiadəki gobkn hat yaab okn okn tifm dogdəgo. Yəilu sapmki haadu wogn da tigo. Buotu biyargu iakz biyarugukn chong niyalu hat huot daaz tigo.

Buotu akrakie kadu kinishi.

- Kasaəy baab amki /Buotu kalbkiz
- Kiemu Buotu /nidiz
- Gob daku baab amki Buotu /wuochkr kiz

3.3 Top'iakn chongki buotakie shorkn/dinn edəki nuogakie

~~✎~~ Buotu xhurkn nak tənu?

Buotu axhurnn edada nak təni?

Buotu xhurkn agəndakst gobkn so sapmkida hhaay qanjk yiə qiant naaru qanjk a xhurknst tigo. Buotu xhurkn iakz kiəlt gabkn qanjk amdaaz aamkst yaabka yapmka chak Buotu xhurkn sis iakz zinggu kodedənsi. Buotu axhurnn edəki nuogu iak iakdakie hhaa tinishi.

A. Gob daku iakz n kuoshkst	E. Iiru iakz adiədkst
B. Qiyaru xobkn	Ə. diədz amki guy kuoshkn
gob yaashkizkn hat oyti aal iakz	
D. kiəl haarkst	F. naaruka
	G. kudu qəydn ka tinishi

Top'iaƙɗi chongki wuochi tɛmakiɗi akr

Wuochi tɛmi nak tɛni?

wuochi tɛmi ays baalt abeskndani ?

Wuochi tɛmi:- gɛndad yaab izn qɛykayt qian a gɛli saagu gabm hurtkiz tigo, Saagu gabki wuechi tɛmi gɛndaadake kubm baalt tɛni beskindɛgo.

- 1). Qiyaru
- 2). Chuozhu qanƙ shoytkɗi kiz
- 3). Qeztki wuochi
- 4). Tundra wuochika tinishi.

Top'iaƙɗi chong qiaɗr kayn edɛki nuogakie

- 1). Ɖ-gobkɗi chong qiaɗr akayn edɛki nuogakie nak tɛni?
- 2). Qiyaru xobkɗi nak tɛni?
- 3). Qiyaru axobdnt inusis yir zingɗu a kodiani?

Qiyary xubkɗi: Am kayki kudu qanƙ wol nɛy ɗ-al inchin xobkst tigo. Qiyaru xobkɗi Top'ia gobkɗi chong iakz baalt sɛdndɛki zingɗu tigo. Qiyaru a xobdnn yɛdɛki zingakie

- Guy kuoshusis a gɛdn inchixobdn kst
- Qiyaru atsu
- Qiyarukɗi chong uoyt ɗ-checkkst
- Aalu wufkɗis inchi ɗ -quxskst
- Industry qɛydn a hhaashn kst

Top'iakn chong saagu gabki tami kotkn kudu

- 1). Ays n-iənt tən saagu gabki tamin kuotini?
- 2). Saagu gabki tami yir ahownsni?
- 3). Saagu gabki tami n- kuotz abassi? Yir amni?

Top'ia gobkn chong saagu gabki tami n-kuotnki kudakie

- Gob qubkn saagu gabki tami izk kotkn ki dəmbi kesstəy
- Saagu gabki tami taadəki hownsas yaab hhaashundasistmrt taatəy.
- Saagu gabki tami ist kuotki baal ashustəy (mamsutəy)

Qiabgis: - parku

Saagu gabki buotu tami akrakie kotntəy bəybntəy kotntəy ednz .

- ➔ Nakin n-iəsaagu gabki buotas kek qəydnkn hat heshini?
Top'iakn chong guy kuoshu hhaaydadakie iakz kudu qan̄k buotu qəydnkn hat a hiəshin edəshi.
A yio kudu xaagn baalt beskndaaz tigo.

1. Gob dəmbi kudu
2. Xuskn̄ kiəltki kudu ka tinishi.

✘ Gob dəmbi kadakie n- kuoshdəki gobas a hown etəy, itsu baalt itsu manz tachi buktəy oyti daku izkn̄ hat gintəy hhaatnishi.

✘ Xuskn̄ kiəlt kudu gəndaada yaab qəyki gob dakun hownsmtəy

Qiabgis: - dapka yuriyaka metitəy, gob ashurkis genchu genchutəy, hhaay, məchidəki inchi ashutəy kaar manz tinishi.

Top'ia gobkɗi chongki hhaay tɔmakien qaydnkɗi hat hɛshnz.

- 1). Hhaayn ays ŋ-iɛ qaydnkɗi hat hiɛshini?
- 2). Hhaay am kaayki baalt achoyz abassi?

Hhaayn:-qaydnkɗi hat ŋ-hiɛshnki kudakie hhaakɗi qanɗ tɔdnkidakie tinishi.

- 1). Hhaayn genchutɔy
- 2). Iiru hhaay agabn iɛtɔy
- 3). Inchi ashutɔy
- 4). Jɛzh amki kuoshu qaydn qaytɔy.

Top'iakɗi chong hhaay tɔmas qaydnkɗi hat ŋ-heshiŋkit zingus dɛki nuogakiekɗi aab aabakie

Top'iakɗi chong hhaay tɔmas qaydnkɗi hat ŋ-heshiŋkint zingusdɛki nuogakie.

- Hhaay hat tamrki yaab yilu
- Teknolojika naagɗka geech yldasis
- Huof hhaay indogɗ baalakɗi hat ish okɗdasis
- Kanu hhaay yish xaamkayt ŋ qiadadasis
- Goba kals yiɛls aamdasis hhaa elkɗi hat qayn hhaayn tan qaydnkɗi hat hiɛshi

Top'iakɗi chongki tumakiekɗi akraka ishɗi amaka

 Top'ia gɛndɛki goben izhkɗi gɛtski gobakiesis hhaay yiizu iakz ankin tigo.A gɛli agɛlki yiizu Top'iakɗi chong ist kigo.A yiokie chak

1. Tipmkɗi hat huof dɛki yiizu
2. Bunuuorkɗi chongki yiizu
3. yaab qayki yiizuka tinishi

Sənxərj 3.2 hhaa tipmkŋ hat huof dəki yiizakien qıabgsdəgo.

Hadi	Goba sumu	Ishkŋ hhaashun(k-mqanŋk)	Yəlgis yiizn (metr)	Kalgis(metr)
1	Xaana	3600	9	1830
2	Ashənəge	20	25	2409
5	Hayqe	35	23	2030

Sənxərj 3.3 Bunu uorkŋ chongki yiizu

hadi	Yiizakie	Ishkŋ hhaashun(k-mqanŋk)	Yəlgis yiizn (metr)	Kalgis(metr)
1.	Abaya	1160	13	1268
2.	Awaasa	229	10	1708
3.	Abiyaata	205	14	1573
4.	Xhaamo	551	10	1235
5.	Langaano	230	46	1585
6.	Shaala	409	266	1567
7.	Ziway	434	4	1849

d. Yaab gabki yiizu

Yaab gabki yiizu gəndaadakie

- Qoqa
- Fixha
- Məlka wə qəna
- Glgəl gibe
- Jifərsa

Ligheid ka kaar manz tinishi.

Hhaay huofdəki kudukɗi akrkɗi aab aabakie.

Huof hhaay a gəndkst nak təni?

Huof hhaay kadu iak iakz ist kinishi

- Kəy wuukɗi huof hhaay kuduka
- Qufu hat kəy keskɗi huof hhaay kuduka
- Bunu oru huof hhaay kudu ka tinishi.

Top'iaɗi chong huof hhaay akrakɗi aab aabka ishɗi amaka

sənxərəj 3.4 Top'iaɗi chong huof hhaay gəndaadakien hhaakɗi qaqəki sənxərəjəkɗi chong sənti

hadi	Huof hhaay sumu	Hhaashun (km ²)	shoyt	Chong	Həyɗi	Kiamdəki hhaay a kie
1.	Wabshəbəle	205,407	2000	1340	660	Mojo,gelat,gərər
2.	Abay	198,508	1360	800	560	Gudər,mugər--
3.	Genale	168,141	1050	480	570	Dakla,wəyb,əlməl mənə
4.	Awash	113,709	1200	1200	-	Akaki,mile,borkna

5.	Təkəze	87,733	1168	608	560	Tirarij angrhib
6.	Haazhi	77,205	760	760	-	Gojəb,glgəlgibe
7.	Baaro	75,718	507	227	280	Akobo,gilo

Top'iaḡ chongki yəlgki naagḡ tami

- 1). Yəlgki naagḡ nak tami?
- 2). Yəlgki naagḡ yir a hownsudni?
- 3). Yəlgki naagḡ kie sumas hiirxaafnti.

Yəlgki naagḡ aḡeli hurtki tami aamkst izḡ shuunu kaayki nuogu qanḡ qəydnki a gəli a kalbika akrka amtəy kemikal amki nuogu tigo. Ishn ḡ biəru xusdada kemikalka haadu kuokḡ tigo. Ishḡ shoshḡka, kalbuka intsuka akrka kaar manz qanḡ biər xuusno. Ayiə el ishḡ haadun qiabgs daaz tigo.

Yəlgki naagḡ	Ishḡ howns
➤ -Wərqi - diamənd	➤ -melḡsis (azhhu ashusis)
➤ -Koper - ayrən (dumu)	➤ - qoy qoy qəydnis
➤ -Platiniyəm - lid	➤ - korənti shibu qəydnis
➤ -Nikel - yuraniəm	

Top'iakɗi chongɗi yəlgki tɛmakien tɛmdn qəydnkɗi hat hiəshnz

yəlgki naagɗakien kek η tiəm qəyɗəkɗi hat heshiz bassigo. Kek e tiəmkaɗt η qiant ziŋgu kodiaz tinishi.

Yəlgki naagɗakien kek qəydnkɗi hat hiəshkayt η qiant naagɗi jəyɗh taan yaaftiy. Ikonomi iigɗi tana hurttiti industry taana hhaashunti η- gobe taan iigiti. yiasis kek η- tiəm qəydnkɗi hat həshz bassigo

3.4 Top'iakɗi chongɗi wuochigki nuudakie tɛmi

Wuochigki nuudu nak tɛni?

Wuochigki nuudu gəndaada nuudu yas yasz gats iak iakz shoyt qabs məchikiz tigo. Wuochigki nuudu ish howns dada Agəli agəlki qəydnnsis tigo. Qiabgis: Duoru azhu, nuuchu baachi, hhaakie naagɗi yafkɗsis amdənishi.

Wuochigki nuudu hownsu

Itsu yaafkɗsis: Qiabgis; miənu, Dow, kɛmtikakaar manz tinishi.

Top'iakɗi chongɗi wuochigki nuudakie wuochigki nuudu gəndaadakie hhaakɗi qanɗ kida tinishi.

Kebi, kiŋa, biyar biyasu, hiyanu, tsuuku nuuduka xiamu xiamsu dadakie ka ishɗi buodu uusu ist kizka ishɗi buodu uusu ist kəykidakie shoyt wuochigki nuudu gəndənishi.

Akr 3.3. Botku

Akr 3.4. Nuuhunŋ

To'iakŋ chong qoy hurtdaki wuechigki nuudakie

- 1) Top'iakŋ chong qoy hurtdaki nuudakien ishi xuskŋ?
- 2) Yir am ish Top'iakŋ chong qoy hurtdaaz gəndkini?

Top’iakɗi chong qoy baalt hurtdaki nuudakie η- gob Top’iakɗi chong tən qoy hurtdaaz tinishi.

Top’iakɗi chong qoy baalt hurtdaki nuudakie hhaat kaydnkɗi hat kinishi yiəsis ishn η-kuotz bassigo. 242 sapm amki nuudukɗi Zaru (iib satsi) Top’iakɗi chong ist kinishi. 242 chong 7(tuusu) amkidakie Top’iakɗi chong tən qoy hurtdanishi. A yiəkie gobkɗi mant mant tən hurt dənishi.

Hadi	Goba sumu	Ishkɗi hhaashun(kmqaŋk)
1	Waliya (wuechigki esku)	Səmən xuumu
2	Duunu	Baale xuumu
3	Xhilada botku	Səmən xuumu
4	Minilik dow(iambu)	Baale xuumuka top’iakɗi chog kalt gobakɗi hatka
5	Kargu	Arba mixhig
6	Səmən yatn (yatn tsubz)	Səmən xuumuka baale xuumuka
7	Wuechigki kukul	Afaarka kaŋ hat key wuu kɗi hatka bambutki gobakiekɗi hatka tən hurtdəgo. Qiabgis:- Gambəla kililg

a. Xhilada botku

b. Duunu

d. Səməŋ yatn (yatn tsubz)

e. Kargu

ə. Minilik Dow akr

f. Waliya akr

Akr 3.5(a- f) Top'iakŋ chong qoy hurtdəki nuudakie

Top'iakɗi chongki nuudakien ishi kayn iɗɗi nuogakie

Top'iakɗi chong wuechigki nuudakien tifmtɗay kayn edaki zingakie naku ishi tini? Qiyaru xobdnkstka Ishi dogɗi baal akayn ednkst.amkayki kudu qanɗi nuudu xaykɗi achkusiska ugusiska kuutusiska azhusiska ushumsiska kaar mandakie sis agɗdnkst.ishi dogudaki baalas ɗi kaɗskst kaaynishi.

Aalu atsu qiyaruka chuazhu ka matnakie aalu qanɗi ishi atsn kst.Haaduka gob koluka itsuka hhaayka akaykst ishka kaynishi.

Top'iakɗi chong qoy baal hurtdaki nuudu tiki hhaat kaydnkɗi hat kidakie

- 1) Top'iakɗi chong qoy hurtdaki nuudakie ish kayn edada nak tani?
- 2) Top'iakɗi chong qoy hurtdaki nuudakie yir am ish zingukɗi hat kin ishi gɗndani?

Wuchigki nuudakie ishi hadi yilɗi haa gɗli agɗli kuokɗi besɗi kinish.

A. Keykɗi hat kiz

B. Kaɗkiz

C. Shigɗi Kaɗkiz ahaa zakɗa el shoyt ishn tan qiyabgsdago.

Hhaat kaydnkɗi hatki nuudakie Waliyaka Niyalaka hhaakie tinishi.

Top'iakɗi chong uusu hurtdaki baalakɗi akrakie.

- Shoytiki dogɗi uusu bassigo: Auusu yio ahurtdadiyo kaɗkɗi hat tigo yiɗaamkst yashidakien manzɗi hat tigo.Chiazhiɗi hat guys yaɗs yaɗak uusu xaagɗi tan amdago.Qezu uusuka shazhn uusuka tinishi. Qezu uusu taana daaz inchika nuuduka yapmsis hownsdati. Shazhn tadaki uusu amachindada ish hhaay xhiz ankidakie qanɗi tigo. Ayio mamsiyo poto sentayis (ishigali ish itsasn ish gabsn ga qubuz daaz tigo.)

1%amki shazhn tadaki uusu wuchi hhaay xhizɗi hat wurkst kaar itsu uusugis tashtn dago. Ishkɗi hhaay xhiz ankada kie chuozi uusas karbohydret qant xagm danishi.

3.5 Top'iakn chongki hogudaazka hogukaayt qiadaazkakn uusu hurtdaki baalkn am

➔ Uusu yaafu nak tani?

Yir qan̄k nuogu yaab dadusis howns daz tami tigo. Yal amki gobkn hatki tēma ban̄gr hurtz gabmakie ban̄gr hurt qiyaz tinishi.

➔ Ban̄gr hurtnki tami hhaakie ban̄gr xaaḡnz hurtz tinishi.

Qiabgis: - qiyaruka buotuka hhaayka kaar manz tinishi.

➔ Ban̄gr hurtkayt qiyanki tami yio el kaar tsans taansh ban̄gr hurtz titi.

Qiabgis: zəyti saagu gabki gaazu, kasəy, səlfər, wərqika kaar manz tinishi.

Top'iakn doḡn baal hatki zingakiek̄n akrakie

Top'ia gobkn doḡn baaltat zingakie ays akr kiz tani?

Gobuk̄nki tēmakie gob qoy hat gashtəy gob manzk̄n hat tum tum ish kaydaki kiəl istkigo. Qoy qoy baalt wol am kayki kuduk̄n hat hownsu tadənishi gob mandakiek̄n hat yir qiant taanihi hownsu tadəti. hhaa gant gəki zingkie doḡn baal zingu gəndəns̄hi .Hhaa gant gəki zinḡas ŋ-yilsnkida istki tēmas kek ŋ-metkst tigo.

Top'ia gobkn chong saagu gabki tēmas ays ŋ- iə kuotini.

1) Saagu gabki tami gəndaadakien hiir xsaafnti.

2) .Saagu gabki tēmakien ays ŋ-iəkuotini?

3) Ŋ- Gobkn chong saagu gobki tēmas ŋ- kuotnt yir yirishi hownsisni? Hiir ishi dabtark̄n hat xaafnti.

Saagu gabki tɔmakien kek ŋ-iə kuotəy mettəy.ŋ-iənt kotkŋ gədn oshkndəgo. Yaabkŋ hadi agashkst ish hadi gant ishisis bassŋki iika itsuka nuogu mandakieka ish bassn iəygo.

Ayio chak dogɗi hat zingɗi kodiəgo. Hhaakŋ kaar zingɗi agashin edad ebm kayt tɔmas ŋ hownsmkst tigo. Hhaat atndəki yaabka daduka tɔmakien kek ish məchi Metz bassigo.

Qəydn xustnz

A. Kek amkidas «yəshu» kek amkayt kidas «iazu» gə bangrsnti.

1. Saagu gabki tɔmi kadu baalt beskndəgo
2. Buotu akrakiekŋ chong nidnz amkida kiəmu buotu tigo.
3. Gabkŋ qanŋ hurtki tɔmakien ŋ-kuottəy bəbbtəy iəz bassigo
4. Top'iakŋ chongki huof hhaayakiekŋ chong qoyda haazhi tigo

B. hhaaykŋ qanŋ tadnki uechkŋakien kek biərnti

1. Tadnkida kiekŋ chong qoyda bangr hurnki tɔmi tigo
A. wərqi B. inchi D. kopər E. ayrən
2. Buotu akr ays baalt abeskndəni?
A. 3 B. 2 D. 5 E. 4
3. Hhaakŋ qanŋ qoyda yəlki naagŋtigo
A. diyamənd B. dumu D. lid E. shoyt
4. Gobu kalisi aqəynt qezu ----- amigo.
A. iakigo B. yiligo D. yir qaint tana amiti E. bangrs kəyko

D. 'A'kŋqanƙidas kob 'B'kŋ qanƙida qanƙ kiams qaynti

A

1. Buotu
2. Werqi
3. Huof hhay
4. Waliya
5. Xaana

B

- A. yiizu
- B. Top'iakŋ chong qoy hurtdaki nuudu
- D. takaze
- E. yalgki naagŋ
- Ɖ. gobkŋ sapm wongz amikda

E. hhaakŋ qanƙ gafkibaaltat kek amki banƙrsas xsoxsnti

1. Saagu gabki tamakien kek ŋ-iə kuottəy iənt _____ gədn oshkndəgo.
2. 242 amki nuudukŋ zaru Top'iakŋ chong ist kinishi.aamnt _____ amkida Top'ia kŋ chong tən qoy hurtdənishi.
3. _____ gəndaada yaab izn qəykat qian agəli saagu izn gabki tami tigo.

Ɖ. Uechkŋ hhaakien shigt xsaaf banƙrsnti

1. Hhaayn ays ŋ- iə qəydnkŋ hat hiəshini?
2. Yalgki naagŋkakien hiir xsaafnti.

4. Top'iakñ dogñ baalkñ akr

Wukñ

Howdn hhaakñ hat tamari dadakie ishi xuusnkida Top'ia goben Afirika gobkñ nangst tiñkñ i hurtdəntka gobu naadakiek təni gaydibayni tint hhaasn shoyt xuusinishi gədn andkigo.

Howdnakñ ebm

- ~~✗~~ Top'iakñ yaab hhaashundakie gob dəmbakiekñ nuogu jəydkien biər xusniti
- ~~✗~~ Top'iakñ chong qəydnəki gob dəmbi ishi gəli ishi gəli kidakien besk xusniti
- ~~✗~~ Top'iakñ chong iakz nogumdəki nuogakien hiir xusinishi
- ~~✗~~ Top'iakñ chong gob dəmbi daaku naagñ iak iakdkien hiirtəy ishikñ hat nuogmtəy iənti.
- ~~✗~~ Top'iakñ chong babnakñ qiakiza hhatki kiəlikki qəydn ist qəynddəki qəydn tiyakieka ishikñ hownsakiekan biər giənt
- ~~✗~~ Top' ia kñ chong temi jəyzh ist yaftndəki ti iakiakdkien biər xusniti.
- ~~✗~~ Top'iakñ chong ish gəl ishi gəlik guy kuoshu qəydnakien biər izkñ hat nuogum xusniti.
- ~~✗~~ Top'iakñ chong iakz kiəlt guy kuoshk hurtdəki nuoga jəyzh tiki kaar gob uusu wostnddakien hiir giənti
- ~~✗~~ Top'ia kñ chong ishi gəl ishi gəlik naagñ ist qəydnəki ti nuogu jəyzh ist yaftndəki baalas eb yiaftinishi.
- ~~✗~~ Top'ia kñ chong nuogu jəyzh ist alki bozdn sədndəki iakñ hat zingu iakz kodedəki nuogakien hiir giənti

4.1 Top'iakņ chongki gob dāmbi hhaashundaki

Tmrtakņ ebm

Tmrt hhaas iti tamrdakņ choyshti

- ✗ Top'iakņ chong qāydndāki gob dāmbi ishi gāli ishi gālikidakien biāskniti
- ✗ Top'iakņ chong iakz kiālu gabn qāydndāki yaab hhashundakie gob dāmbiakie hiir gienishi.
- ✗ Top'iakņ yaab hhaashundakie gob dāmbakiekņ nuogu jāyzh hiir gienshi.
- ✗ Nuogu aabuka izkņ wuchkuka
- ✗ Yaabin: - yaab hhaashundakie ish saagun ish qoldāki kudu
- ✗ Ortodoks: kristiyan yaab hhashunda yaabndāki kudu
- ✗ Muslim: - silam yaabakie yaabn kuokņ
- ✗ Juduzim: - iakz kiāl Hindu gob yaabakie yaabn kudu
- ✗ Iib yaab: - babuka kuoyka kuoydadu kuochinka niyakuz shoyt ish gab dogdāki kudu.

Top'ia gāndāki gobkņ hāchiki gob dāmbika a mālka anki yaabn qābs mēchikint tige. Aamt qiant yābn tsant baalas mēchikiz tigo. Yiekņ chong gabm amki Top'ia yaab hhashundakie ortodoks tinishi. Aamt qiant muslim yābn yābn daaz ist kinishi yiekņ kaar yaab mandakie judizm gāndāki yābn yābn daaz tinishi. Top'iakņ chong ortodoks yābna ist a yiāki baal istkigo. Top'iakņ chong kirstian ayiākida 4z kifile zāmānkņ tsant tēn yiākigo ortodoks yābn yābn dāki yaabakie iakz ish hharkdāki hharka ximņēt tigo.

Ortədoksakien yabn gobnkɗi chong polətikaka gob dəmbika qoy balt anqanɗi ishi utsm dogɗikidas qabs məchikiz tigo. Mangst kuokɗi qanɗi a xustnkida 1974 farənzhi hadi qanɗi tigo.

Muslim yabna chak Top'ia gobenkɗi chong a howns iakz tigo.

Top'iakɗi chong kəy keskɗi kəy wuukɗi gobnkɗi qututka hhaakɗi kaar chak adisabagki yaab iakidake yabndəki yabn tigo.

Top'ia yaab hhaashundaki ishi uechismdaada kek xustnzki tigo. Iakz kiəlt ishi uechism dada kuchu sarsm qanɗi aabu səssn qanɗi tinishi. A yəkɗi chong kuchu sarsm iakz kiəlt kəy wuukkɗi yaabake gob dembi tigo. Yə ishi utsndakɗi choysht ishikɗi atm qoy amkidake anqanɗi qoyda qoydakɗi giizhu kadu gant ynssmdənishi. Iakz kiəlt tsant kuchu taa sarsdada dadu niyakuz tigo. yaabake ochshim ishi ashusz taana bassti. Kiəlu taatishi ishikɗi qoy baab iib yaabsiska jəyshi kidan siska qəydsiska ochismdənishi.

Yaabake bayn B/n yə qiant Baab B/b yə gəssntishi. ishikɗi qoyda qanɗi kiamdəgo. Yaab iarda kiesis tsant kuokɗi tadndəgo. Yaab iarz amz yəqiant tsanz amz jial gant tən xussndəgo. Dadu yaas yaasdakie shoyt yaab iarzɗi wəstndənishi.

Giyanu bəyɗi

Kafu yaab hhaashundake top'ia kɗi chong ish xustnkida ishi gian qanɗi tigo. Gianu top'ia gobnkɗi chong helki baalt chim kiəlt bəydnəaz tigo. Dadu kuochin yə qiant dadu niyakuz tiki wuu gianas xhurtəy Baku baks kisu shuoshtəy edəgo. A shoshtnt jaben kistntəy achadakɗi chosht kiaskɗi bəydnəaz tigo. Gianakɗi tsanda xabdu xaagz gianu kaduda qamis gəydn oshkndəgo.

Iti gəli ish banɗrsnɗi uechɗi

1. T'opiakɗi chong xustnki yaabina iak iakdakien hiir xsaafnti.
2. Ortodoks yaabin mangst kuokɗi axustndkida yirɗi kiəltki biyargukɗi hat tənɗi?

3. Kafu yaab hhaashundakie Top'iakn chong ish xustnkida yirkn hat tēni?
4. Top'ia gob dēmbi qan̄k dadu yaas yaasadakie iksis tēnishi kuokn gētsi tadēki?

Top'iakn chong ki edu nuogu

a. Top'iakn chongki edu nuogu iak iakidakie kushētikka sēmetik edu nuogum dēki yaabakie tinishi. Kushētik edu nogumdadakie gobkn̄ biēkn̄tki yaabakie ish amkst sēmetik edu nuogu nogumdadakie chak gobenk̄n̄ sarp̄mki dogη baaltki yaabakie tinishi. Hhaakn̄ tsant tigrayka golka iakz biyargu Top'ia goben Aksum gēndēki gobakn̄ hat nuogu xhorn qan̄k a sēdnkst iakz guzdukiz tinishi. Ayaab yio el hhaakn̄ tsant sibusu zuku qan̄k kuoshtēy udu ashutēy edaaz tinishi.

Top'ia gēndēki gobn Afrikakn̄ ushum hat tēn kige. Top'ia gaydi baabakie sudanka dēbub sudanka ertraka keniyaka sumaleka jibutika tinishi.

Top'ia Afrika gobkn̄ yaab hadi kuokn̄ xaagnz hat kige .Top'ia chong 50% kuchukn̄ hat amki yaabakie ishi biyarga 25guys kiz tinishi.iakz amki gob dēmbi Top'iakn̄ chong ist kigo.

Top'ia Afrika gobkn̄ chong iakz biyargu i-gēli iizhn̄ guzdu hhaaykin tige. Top'ia Afrika gob mandakie uutki gob manz qan̄k ish guzdnkst i-gēli iizhn̄ guzdu hhaykin tige.

Nuogu aabuka izkn̄ wuuchkuka

Gaydi baab ishkn̄ gaydi qan̄k kiamkigob

Guzdu iisu baab (gob hhayskiz)

Uutki gob okn̄ki gob

Nuogu xhorn tsaku kizka hhaatkizka kaar tsanskizn̄ qiyabgis daaz.

Iti gēli it ban̄grski u echkn̄

1. Top'ia gobkɗi Afrika gobkɗi naz hat tani hurtdani ?
2. Top'ia gaydibaab amki gobakien hiir ish dabtarakɗi hat xsaafniti
3. Top'ian chong 100%kuchu hat ays kuchu amkida ish tiki 25biyargu kɗi guys kɗi?

Qaydn xustnz 4.1

A. Hhaakɗi qangki uechkɗien kek amkidas, yashu>kek amkaytkidas <iazu> ga bangrsnti.

1. Top'ia yaab hhaashundakie iakz yaab qang ish sansmdada kuchu xabtn ka aabu sarsn qang tigo.
2. Top'ia goben madkigob dambika amalka yaabi anki yaab gabs machkin tige.
3. Top'iakɗi kiristiyan yaabi ayiakida dargu mangst kielt tigo.
4. Kirstian yaab hhaashunda ahhaarkdaki hhaarka ximqat tiki qoykigo.
5. Giyanu tsant a hurtdkida kafu gobg tigo.

B. Hhaakɗi qangki uechkɗakiekɗi chong kek amki biarknas biarmt.

1. Ortodoks yaabn mangst kuokɗi axustnki biarga _____biargukɗi hat tigo.
A. 1973 B.1974 D.1975 E. 1976
2. Ortodoks yabn yabndaki yaabakie iakz ishi hharkdaki hharka hharu naada tani?
A. ximqat B. fasig D. masqal E. gana

3. Top'iakn chong 50%kuchu amki yaab hhashundaki ishi biarga ayskiz ishi tini?
A. 25 B. 40 D. 35 E. 50
4. Top'iakn chong giyanukn iakz xustnki gob naada tēni?
A. bēnch B. shoku D. kafu E. diizi
5. Yaab hhashundakie tsant kuokn ishi tadaada iki sis tēni?
A. dadu sis B. yaab iarz sis D. yaab iarn sis E. Bka Dka

D.'A'kn qant tadmidas kob 'B'qangkida qank kiam qaynti

A

1. Guzdu
2. Uutki gob
3. Nuogu thorn
4. Yabn
5. Iarz

Chim kiəlt

B

- A. Sakuki nuogu
- B. Uoknki gob
- D. Insu baab (gob hhaayskiz)
- E. Iigkiz
- Ə. El kiəlt
- F Saagu qoln kudu

E. hhaakn qank gafi baaltat kek amki bangrs xsoxssnti

1. _____kifil zəmənkē hat tən kirstian Top'ia kn chong yəkigo.
2. _____Top'iakn chong chim kiəlt bəydndaaz tigo.
3. Top'ia gaydi baabakie ____, ____, ____, ____, ____ ka _____tinishi.

Ə. Hhaakn qanki uechkəkien shigt xsuufu qank bangrsnti.

1. Giyanu chəynsh ays a edn qubsndənt hiir xsaafnti
2. Ist itki baaltat yaab iarz ayənt iti qəy baadtəy chalk tatəy iəna xhitn iti al

siɛni yir amni?

3. Iti wɛrɛdakɗi chongat iakz hharkndɛki hharkakien hiir xsaafnti

4.2 Top'ia gob dɛmbi daaku naagɗakie

Tmrtakɗi ebm

➤ Top'iaɗi chong gob dɛmbi daaku naagɗi iak iakidakien hiirtɔy ishikɗi hat nogmtɔy iɛniti.

➤ Top'iaɗi chong hurtdɛki gob dɛmbi daaku naagɗakien hiir oshkinishi.

Gob dɛmbi daaku naagɗi gɛndaadakie nakn ish tini?

Top'iaɗi chong 13 amki mɛchinzka mɛchin kaayt qianki daaku naagɗi (UNESCOɗi) qanɗ xustnkinisho.

Top'ia gɛndɛki goben UNESCOɗi hat mɛchinkizka mɛchinkaayt qianki gob dɛmbi daaku naagɗakien ankitige. Top'iaɗi chong gob dɛmbi daaku naagɗi turstka guzdu ii axusskida gant aamt kubm amki mɛchinki daaku naagɗi sagn mɛchinkaayt qiyanki daaku naagɗi iizkɗi istkigo.

Mɛchindɛki daaku naagɗakie

1. Aksum hawlt (1980)
2. Harar jogol (2006)
3. Konso gob akr (2011)
4. Awash gob uoru (1980)
5. Omo (hayzhi)buun uoru (1980)
6. Laalibɛla yabn ii (1978)
7. Xiya ashu ashuuki niyalu (1980)
8. Faassil ii dabkɗi dabnkz (1979)
9. Sɛmɛn parku

Aksum hawlt

Aksum gəndəki Top'iakn chong xustnki gob dəmbi naagn iti siis xuskn? Hawltakie niyalu qoy tiki karsn qəydnkiz ish amkst ishikn qozhgshn melknsn yaabn xhoymski kuokn melknkiz tinishi. Aksum n-gəndaada 1980 fəranji hadi qarŋk UNESCOkn hat xustnkiz tigo. Aksumkn chong qəydnki qəydnna yie kiəlt guuzduki yaabakie ishi qəyki qəydnna yaabm shoyt hhənjishki nuogm məchiki qəydn tigo. Ishi gəli ishi gəliki nuogu məchikiz tigo. Hhaakie yaab ist ashntnki baalka agəli agəliki iika hawltka hhaasn məchikiz tigo. Hawlt hhaake Tgray killkn chong aksum katamt tən kinishi. Hawlt hhaakie ish- biarga 1700 amkiz tinishi. Ishikn chong 33 metr shadnkida yelt wutkigo. Izkn bayg ashutnkidakiekn chong shadna 22 metr shadnkiz tigo. Top'ia 1928- 1933 xaalin mangst iizhin uusuk quor kiəltat hawlt qoyda kontə rom katamt ashutn qəki as Top'ia fedəral demokrasi ripublik (TFDR) mangst uusuk tən chabu atsəm 1997 biargu qarŋk gobg bangrsn konde akusmt ashutnkigo.

Akr 3.6 .Aksum hawlt

Harər gobgki ginbu

Haraar jogol gəndəki gob dəmbi nuogu xhorn daaku naagna amidist gəndək tipmkɗi sapmtki gob chong hat tən kigo. Izki hat dogdəki yaab gabmakie Muslim tinishi. Yə aamn ekida iakz amki silamakie kuokɗi qoy ishi gab dogkidakɗi hat tigo. Hawltaka 82 amki Muslim yabn iika kaar man mandakieka məchiki daaku naagn istki gob tigo. Harər ginba istki goba adisababkɗi tsanu hat 525 kilometr okɗi gob harari kill katam amki hararkɗi chong tigo. Ginbu hhaa 16 matu biayrgukɗi hat hararn guzdki Nur Muhajid kaafz tigo. Ginbu hhaa jogol gimbu tən gəndəgo. Izg awudn amnt izki qera uchu kinshi. Ishiki chong wərqi akrakɗi hat a sənddaada gant qoyda showbar tigo.

Akr 3.7. Jogol

Konso gab akr

Hhaa chak Top'iaɗi chongki gob dəmbi daaku naagn a amkst UNESKOɗi hat a mazgbi yaab hhashundakiesis iakz andkida 2011 farənji biargkɗi hat tigo. Konso yaab iakz ishi xustnkida ishi goba edəki shorkis gəncu ishi gəncu guy kuoshdaadakɗi hat tigo. A yiə gob dəmbi qəydna 21 dadu dadukɗi tsant qianki 400 biyargu aakɗi amki biargu məchikiz tigo.

Akr 3.8. Konso taaru/marku/

Awash gob buun uoru

Yaab dadukn yədn baaln kek qiyabgsdəki nuogu xhorn aamkst UNESCOkn hat məchindəki gob dəmbi daaku naagn tigo. Nuogu iak iakidakie ist yaftndəki baal aamkst 1974 biargu hat 52 amki uusu chann ist hurtki baal tigo. A yia uusa luusi/dinqineshi gədn sumnkige. A hurtki uusa ishi shub kaaykn 4 milən amki biargu alki uusa ist yafnki baal tigo.

Akr 3.9. Awash gob buun uoru

Omo hayzhi/buun nuoru

Hhakiɗ tsant mazgɓniki daaku naagnakiekɗi chong qoydaa aamkst 1980 biargukɗi hat tɛn mazgɓnkigo. A gɛli agɛliki kishiki nuogakie ist yaftndɛki baala turkaana gɛndɛki hhaaykɗi zaɗkt tɛn yaftnkinishi. Uyndiki gobt kishiiki nuogakie iakz ishi yaftnkida ist tigo.

Akr 3.10. Omo/haazhi buunu uoru

Lalibɛla yaabn ii

A oshukɗi kida yɛshu qalz amki katama tɛn gɛdn oshkinikigo. Top'ia gɛndɛki goben gobkɗi galɗi i-xustnkida daaku naagnɗi qanjɗi a amkst UNESCOkɗi hat a mazgɓnkida 1978 biargu hat tigo. A daaku naagnɗi hhaa ahurtdaada gol gobg tigo. A yabn iia chak aqɛydnkida 11 amki guogu (xhuog) amki yabn baal tigo.

Akr 3.11 Lalibəla yabn ī

Xiiya ashu ashunki niyalu

Xiiya gəndaada a ebkst iakz zarkn̄sis iakz howns tadəki baal tigo. Izkn̄ chongat 36 amki hawltka 32 amki niyalukn̄ hat karssnki karsi məchikiz tigo. Ashutnki niyalakie qoy qoy baalt dəynikn̄ hat nuogu ebsn̄ gədn ashutnkiz tinishi. Yəki niyalakie kiəlakn̄ hatki yaabakie karzu karsikn̄ hat naki ish xuskint yaabakiekn̄ xuskn̄as qiabgsdaaz tinishi. Inkn̄ gobg ashutnki niyalakiekn̄ chong dəbub kill gurage zuonkn̄ chongki xiiya niyalakie galnki daaku naagn̄ am mazgbnkiz tinishi.

Akr 3.12. Xiiya ashutnki niyalakie

Faasil ii dabkɗi

Faasil ii dabkɗi gəndəki tema UNESCOkɗi hat məchindəki gob dəmbi daaku naɗɗi gədn məchinkiz tigo. Ziəd amki a gəla gəlikiz tinishi. Hhaakɗi chong qoyda faasil ii dabkɗi aamkst tuusudakie Gondər katamakɗi chong tən kinishi. Yiə aməchikida niyakuz amki yaabakie ist yəbndəki yəbn iika howndn baalka ishikɗi haaduka ishi baachika ist ishi xhuurdəkie baalka guzdu baab /insubaab ist goddəki baalka hhaasn məchikiz tigo.

Akr 3.13. Faasil ii dabkɗi akr

Səmən parku

Səmən parka a hurtdaada Top'ia gobkɗi chong səmən xuumakɗi hat tigo. Top'iakɗi chong saagu gabki təmiakɗi chong izu qoy tiki UNESCOkɗi hat mazgbnkiz tigo. Ishikɗi ishikɗi yaab kaayn amdəki nuudakie ist hurtdəki baal tigo. A nuudu yiəkie uuntsuka waliyaka tinishi.

Akr.3.14.Səmən parku

Sənxərəj 4 1.1 galn xustnki Top'IA daaku naagŋ sagnakie

hadi	daaku naagŋa sumu	Daaku naagŋakŋ akr	Izt daaku naagŋa mamazgbnki biargu	Iztaki kill
1	Akusm hawlt	Nuogu xhorn	1980	Tigray
2	Fasil ginbu	Nuogu xhorn	1979	Amhara a
3	Lalibəla yabn ŋiyakie	Nuogu xhorn	1978	Amhara
4	Səmen parku	Gaabk hurtkiz	1978	Amhara
5	Wokki awash buunuoru	Nuogu xhorn	1980	Asfar
6	Wokki omo buunuoru	Nuogu xhorn	1980	Dəbub kill
7	Xiiy ashutnki niyalakie	Gob dəmbi	1980	Dəbub kill
8	Harər ginbu	Nuogu xhorn	2006	Harəri
9	Konso gob dəmbi marku	Gob dəmbi	2011	Dəbub kill

Uechkŋ hhaaakiekŋ hat noguminti.

1. Top'ian galn i xuustnn eki daaku naagŋaken hiir gənti.
2. Daaku naagŋ hhaakie galnki daaku naagŋ ish am mazgbnkida yir a hownsini?
3. Galn mazgbnki daaku naagŋakiekŋ chongŋ ŋ killakŋ chongŋ kidakie naadakie ish tini?

Daaku naagɗakie iakz hownsdaaz tinishi. Hhaakie chak:

- Yaabka gobkan qiabgs nuogu xhornkɗ kudu amdənishi.
- Gob qoykɗ chongki yaab ish gəli ishin ishi xuustəy tamrtəy iən aminishi.
- Uyndki yaabakie eb qəykiz xustəy kaar chak ebn qəydn kudu aminishi
- Gob buz sədaadakien utnski nuogu am izk naagɗ yaftndəkī kudu amigo.
- Shishtki yaabakie izk qəydn yaafɗki kudu amigo. Ɖ-daaku nagna a edəki wuɗntəy aaluk kaamtəy iiruka chiɗɗknaka kar manzk kays ish bəybbnz bassigo.

Məchin kaayt qiadəki gob daaku naagɗakie

- Masqal hhaarku
- Irecha hhaarku
- Fiche-xhambalaala hhaarku
- Ximqat hhaarku

1. Masqal

gəndaada kirstian amkidakie sis yəshuki tsaku baal gədn oshukndaaz aamkst UNESCOkɗ hat məchin kaayt qiadəki gob daaku naagu gədn məchinkiz tigo. Top'iakɗ chongaki yaabakie kiabdu atsəm16ka 17ka hat iakz qiəxski kudu qanɗ ishi tsaskdəki hhaarku iakz tigo. A tsaskn dada hoyə hoyə inchi ashuntəy kaalku qabsn edn atsn tsaskndaaz tigo.

2. Irecha

Oromo yaab hhaashundakie polətika nuuguka yaab qanɗ ishi gab dogu həshizka ishi gob dəmbi əyka ist ishi qiyabgsdəki hhaarku tigo. Yiə UNESCOkɗ hat məchin kaayt qiyadəki gob dəmbi daaku naagɗ ziəlu atsəm 2008 hat mazgbnkigo. Manz kuokɗ qanɗ Irecha gəndaada Oromo yaabakiesis shoyt Top'ia yaab hhashundakiesis ishi saagun qoltəy ishi saagkɗ wonmtəy ishi edəki kiəlu tigo.

3. Fiiche –xhambalaala

Məchin kaayt qiyadəki gob dəmbi naagnakie ƙƙ chongƙ kaduz hat mazgbn kiz tigo. Fiche-xhambalaala gəndaada siidama yaab hhshundakie biargukƙ chongƙ qoy kiəlt ishi tsaskdəki hharku tigo.

4. Ximqat

Ximqat gəndaada Top'ia yaab hhashundakie saagu dadu yəsus kirtos yərdanos hhaayƙƙ a tə bohnkidas/xamƙƙkidas ishi ebu tsaskdəki hharku tigo. A hharku yio bayni atsəm 11 qanƙ biargu biargu qanƙ ishi tsaskdəki hharku tigo. A hharku yio iakz shishkiz tigo.

Nuogu aabka izƙƙ wuchukuka

- **UNESKO:** gob galnki gob dəmi daaku naagn məchindaazka məchinkaayt qiadaazka hhaasn mazgb andəki ii tigo.
- **Daaku naagn:**-uydi gobt qəydnki tsakuki təmi
- **Hawlt:**- niyalu qanƙ a am agəli agəliki nuoguka dabdnki nuogu
- **Chuazhu baab:**-nuoguka dabdnki nuogu
- **Xuumu:**-kalt amki gob
- **Uuntsu (untsiƙ):**-kiyanu akrki nuudu
- **Waliya:**-esku akrki nuudu
- **Tukaana:**-hhaay iakz (omo park ist hurtdəki baal

Top'iaƙƙ chongƙki gob dəmbi daaku kotƙƙka hownska akayƙƙkida sis ebm taa qəydnki nuoguka.

Tmrtakƙ ebm

Tmrt hhaas iti tamrdakƙ choysht:-

- ➔ Top'ia yaab hhaashundakie sis gob dəmbi igƙsiska polətika sis ka ahownsƙkidas xuusnishi.

- Gob dɛmbi daaku naagɗa a kotn alkint howns taaztɛdas xuusinishi.
- Top'iaƙɗa chongki gob dɛmbi naagɗakien mangstka yaab hhashundakieka ishi kuotz a bassina aqiani? Yir amni?

Gob dɛmbi daaku naagɗa gɛndaadakie ishin kuotu ankida mangst yiɛ qiant yaab qoy a kuotu anz amigo. A amt qiant gob dɛmbi daaku naagɗakienyaab hhaashu akuotu anz bassigo. Gob dɛmbi daaku naagɗakie ishi hownsdaada sayns siska tmrtsiska gob igɗsiska ishi tadaki hownsa iakiz tigo.

Babnaƙɗa qiakiz ka hhaatki kiɛltki gob dɛmbi qɛydn ti. Gob dɛmbi guzdu ɗi iti xuskidakien iti astamaria/ren /sis eduki bangrsnti.

Top'iaƙɗa chong sagɗa kililka katama guzdu ɗi xaagɗa ist kinishi. Elki kililakɗa qangat a gɛli agɛliki gob dɛmbi ist kigo. A yiɛkɗa yaab a gɛli agɛliki gob dɛmbi guzdn gɛdn gob dɛmbi guzdu ɗi ashushnkigo. Kilil katama iak iakidakien chong gob dɛmbi guzdu ɗi el ashunkigo.

Agob dɛmbi ɗia Top'iaƙɗa gob dɛmbi ɗi gɛdn oshukndɛgo. A gob dɛmbi ɗia chak gobenƙɗa chong gob dɛmbika kililakie gob dɛmbika shoyt qabsu mɛchikiz tigo. A hownsdaada teknolojisis qɛydn sis akr qɛydn sis yiɛkɗa kaar nuogu qal qalz ist axustn edaki guzdu ɗi tigo.

Gob dɛmbi dogɗa shoyt ishikɗa shunukki kiamdaki nuogu xhornka.

Shunu qanƙi nuogu gɛndaadakie naku ishi tint iti xuskɗa?

Shunu qanƙi nuogu gɛndaada a gɛli agɛliki nuogu shunu qanƙi nuogakie shoyt qabs qiabgis daaz tigo. Shunu qanƙi nuoga nuogu qoykɗa iib satsika dogɗa sis kaki begmas shoyt mams daaz tigo. Gobkɗa hat qoy dog daki shonkki nuogakie iakz kiɛlt gobkɗa kiyaz hat tɛn kinishi. Gobkɗa kiyazt ishi aln eki nuoga goba qɛzu baal amtɛy ishisi amki nuoga iakz ist hurtdaada sis tigo. Shunu qanƙi nuogakie taan ishi qɛzu amki baalt qoy dogdɛti gob qɛzhun baalt chak dogdɛnishi. Ayiɛkɗa chong 90% (kuchu) amki nuudukɗa yaabakie ist dogdɛnishi. Hhaay yiizuka tamuka hhaakiekɗa zanƙt chak dogdɛnishi.

Top'iaƙƙi gob dɛmbi hhashundakie ƙƙi naagƙjɛyshi hurtdɛki baalakienka ishikƙ hownska

Gob dɛmbi gob igƙ sis yir howns ataasini?

Top'ia goben gob dɛmbi igƙ kuokƙka ikonomi igƙ kuokƙka mosmk igdɛkiti alkiga. Tamu biargukƙ tsant mɛngst GDP igƙ 10% (kuchu) tigo. Top'ia hig mɛngsta 1994zhat gob isƙino kob qɛyƙida yiɛƙƙ hat tigo. 2003z qɛƙƙ abay iakdas gɛnchu hat kigo. A hhaayo a gɛnchun hogkst Top'ia yaab hhashundakiesis igƙƙi bayg i-aashun iego. Mɛngst chak yaab hhashundakie gob dɛmbi naagƙ akie kuottɛy sɛtɛy aiɛz bassigo.

Nuogu aabka ishikƙ wuchukuka

Daaku naagƙ:-uydi gobtƙi yaabakie qɛyƙin kaar kaar tsaku yiɛƙz

Mɛchindɛki daaku naagƙ:-mɛchintɛy aabak sɛdntɛy edɛki daaku naagƙ

Mɛchin kaayt qiyadɛki:-mɛchintɛy aabk sɛdnkaay qiyadɛki daaku naagƙ

Ikonomi:-ƙ-gatstɛy qɛytɛy e hiɛshi hhaayƙƙi kudu

Qɛydn xustnz 4.2

Hhɛƙƙ qɛƙƙi uechƙƙakien nabb kek amƙidas 'yɛshu' kek amkaayt ƙida 'iazu' gɛ banƙrsnti.

- 1). Top'ia gɛndɛki goben UNESKOkƙ mɛchinzka mɛchin kaayt qiaƙƙi daaku naagƙ anƙin tige.
- 2). Top'iaƙƙ chong mɛchindɛki daaku naagƙakie tuusu ƙinishi.
- 3). Konso yaab hhashundakie ishi xustnƙida gob a shorkis gɛnchu ishi gɛnchidaadakƙ hat tigo.

“A”kη qanj tadnki hienu qoy nuogakien “B”kη qanj tadnkidakie kiamsu qaynt.

A

1. Masqəl
2. Irecha
3. Fiche xhambalaala
4. Yabn

B

- A. Oromo yaab hhashundakie hhaarku
- B. Kirstian yaabaki tsaskdəki hhaarku
- D. Sidaama yaab hhashundakie biargu
- E. Saagu gabki təmi

Top’iakη chong iakz kiəlu nuogumdəki edu nuogu

Ueckη hhaakiekη hat noguminti.

- 1) Top’iakη chong ays iib yaab edu nuogu təki ist kini?
 - 2) Diizin edu nuogu tib yaab edu nuogu nadakiekη chong təna beskη dəni?
- Top’iakη chongat agəli agəliki 90 amki edu nuogu ist kinishi. Iakz kiəlt gobnē chongki yaabaa kie nogumdəki edu nuoga Afro-eshtik edu nuogu kushətik yia qiant səmetik gədn beskn dənishi. Hhaakie chong oromoin gəndaada Oromo yaab hhaashu ndaki edu nuogu tigo. Sumalen gəndəda sumale yaab hhaashunda edu nuogu tigo. Yiəkη kaar Goln gəndaada golu edu nuogu tigo. Tigrin gəndaada Tigray yaabhhaashundakie edu nuogu tigo. Hhaa kubmakie kuokη qoy 3/4 amki yaab hhaashund izk nogumdəki edu nuogu tinishi. hhaakη kaar yashki yaab Afro-eshətik nogumdadakie hadiya yaasz tigo. Kushətik edu nuogu nogum dadakie: -Sidamoka Afarka Hadiyaka Agəwka ishi amkst səmetik edu nuogu nuogm dadakie: Gurageka Hararika Slxeka Argoba ka tinishi. hhaakη sapm Omotik edu nuogu nuogm dadakie ishē hadi iak iakz yilki dəbub kililki yaab hhaashundakie tinishi. Hhaakie chak

Arika Benchika Dawroka Yəmka Diizika Gamoka Gofaka Wəlaytaka tinishi.

Top'ia gob dəmbi edu nuogu

Uechkŋ hhaakiekŋ hat noguminti.

- 1) Gob edu yir təna howsndəni?
- 2) Itikŋ shishtat hhashunt nogumndəki gob edu nuoga naada tən?

Top'ia ishi geli ish geliki yaabn anki gob i tida gant gob edu tsasu iizhig nogməndəki gob tige. Xustnki gob edakie ziədtam yaku xheshi ish amkst hhaakiekŋ chong uchutam yaku amŋkidakie debub killkŋ chong tən kinishi.

Top'ia gob edakie iak iakz kubm baalt beskdənishi. Hhaakie chak:

- Omokŋki yaab
- Kushkŋki yaab
- Nilo saarakŋki yaab
- Semkŋki yaab hhaakie tinishi

Gob dəmbi agəndn xuskŋka izk xuskŋ gədn akr naagŋ xusis amal ebm səkŋ ka yabinka gəŋkŋk hhaakien yaab qoy ahurt nogmkst dadaukŋ kaar dadu dadukŋ tsaskn daaz tigo. A buudu yiə elkŋ chong edu nuoguka iib yaabka yaabinka chuonu əmsumka yiə el shoyt qabs məchikiz tigo. Izkŋ hownsuka izk qiabgiska yaab iardakiesis ka hhaas hownsu tadaz tigo.

Nuogukŋ aabu

Gob dəmbi Ikonomi

Edu nuogu

Daaku naagŋ

Top'iaƚ chong iakz kiəlt gabn qəydan dəki yaab hhaashundakie gob dəmbakie

- ➔ Top'iaƚ chong iak kiəlt gabu qəydnəki gob dəmbiakie nak ishi tini?

Nilo Sahara edu nuogu nuogmdadakien nilotik gəndəki yaab hhaashundakie tinishi. Qutu hat kəy wuukŋ baaltki yaabakie tinishi.

A hhaakie Nuerka a gəndaka Yangatom ka (Bumi) Majanɗr ka Surika Menit (tushan) ka Mursika tinishi. Yiək kaar Inglizn iakz kiəlu gob qubɗk ka Tmrt iipm nogum dəki edu nuogu tigo.

Hhaatki kiəlkɗ hat Oromoinka Samalika Tigrinka kadu yiə el 1995 hat higə mangst kuokɗ xusnkiz tinishi. A amnt golin Top'iaɗ shoyt ki baalt qəydn edu nuogu tigo.

Nuogakɗ aabuka ishɗ wuchuk ka

Kushətik:-edu nuogu kubmakiekɗ chong qoyz tigo

Omotik:-benchka diizika dawroka kaar manz edu nuogu izkɗ qanɗ qubs məchikiz

Nilo Sahara: - nilotik yaabakie edu nuogu tigo

Afro-eshetik:-Top'iaɗ chong 3/4 amki yaab edu nuogu a amkst səmətik edu nuogu iakdakiekɗ chong qoyda aamkst gurageka hararika slxeka kaar mandakie edu nuogu izkɗ qanɗ məchikiz tigo.

Top'iaɗ chong igɗ qəydn iak iakdakie.

1) Igɗ qəydn yaftndəki ii iak iakdakie naadakie ishi tini?

Top'iaɗ chong igɗ qəydn yaftndəki ii iak iakz gəndaadakie:-

A.Kuoshu

B.Wurgits isk

D. qiaru kotkɗ

E. yəlg hurtdəki naagɗ kotkɗ.

Kuoshu:- gəndaada gətsi igɗ sis amki nuogu wəshin qəydnəki kudu a amkst guy kuoshu ka oyt chiachika tinishi.

Wurgits isk:- gəndaada gətsi sisiki kudu aamkst xhowkki hhaayka xhow kaayki hhaayka hhaakiekɗ chong ɗ- kiəssdəki yafkɗ tigo.Qiabgis wurgits məchika shaln shiakɗ hhaakiekɗ ka shumb shumb hhakɗ ka kaar man mandakie tinishi.

Qiaru kotkɗ: - gəndaada gətsiki aamkst qiaru hat yaftndəki hownsakie tadaaz tigo. Qiabgis:-Aalu inchika qiaru inchika mul muldəki inchika kaar man

mandakie tinishi.

Yəlg hurtdəki naagŋ hotkŋ: - gəndaada gonkŋ hurtdəki naagŋ akie ŋ-kiəss dəki kudu tigo. Qiabgis:-agəli hurtki gaazhuka yəlg hurtdək kolkuka kaar man mandakie tinishi.

Gob galn hurdn yədəki nuogakie baalt aqəydn edəgo.

Top'iakŋ chong kaar gob uys wostndəki itsu (nuogu) iakiakidakie.

Tpoiakŋ chong kaar gob uys wostndəki nuogu iak iakdakie naku naku ishi tint.

Ishin hiirnti. Kaar uys wostndəki nuogakie iak iakdakie giyanuka kutuka zəyту amdəki itsuka zabtki itsuka inchi aabuka kusumka kaar mandakie tinishi.

4.3 Top'iakŋ guy kuoshu atadəki hownsu

Kuoshu naku tən?

Guy kuoshu gəndaada uynd gobt Top'ia isk I wəshi qəy igŋ yəfdəki kudu iakz tigo. Top'ia gobkŋ kuoshu qəydnas ŋ-səkst hhaakŋ qanŋkkidakie tinishi.

- ➔ Iakz itsu yaftndək kudu sis industry sis amki naagŋ sis tən hownsdəgo.
- ➔ 85% (kuchu) amki Top'ia yaab hhaashundakie kuoshu qanŋk tən hiəsh dənishi.
- ➔ 70 % (kuchu) amkida shoyt kuosh hat yədəki igŋ tigo.
- ➔ 90 % (kuchu) amki uut wosndəki nuogakie kuoshu kuduk tigo.
- ➔ 56 % (kuchu) amti gob hhashunda kuoshu hat tən hiəshdəgo. Yəsis so tsant hiirdnkidakie yaab daadasis baassnki nuogu mandakieka kuoshu hownsu iakz ataasn edəgo. ŋ-gobekŋ chong hhaakŋ kaar manz kutus qəydəki fabrika qosu qəydaazka dumu qəydaaz ka kaar manda kie tinishi.

Xustkɗi kiɛltki industri

Xustnki kiɛltki industri: gɛndaada xuskɗi kiɛltki industriakien inkɗi gobg daantki kiɛlk xustnkiz tinishi .Industri yaasdakiek xuskɗi kɛltki naangka tamrki yaabka uusu hurtdɛki baal agɛli agɛlikizn a daantki kiɛlk qɛydn iakzn shishkɗi tsasu qɛy hotsdaaz tinishi. Yɛki industry iikien xaagɗi baalt besk sienna hhaa intszka shoshkɗzka gɛdn xustnkiz tigo.

- a) Intsz industiri ka
- b) Shoshkɗz industirika tinishi.

Intsz industiri:- shadn kiɛlt alɗki nuogakien qɛydɛki industry industry intsz gɛndɛgo. Hhhaakie chak kaamil, kompiter, yiɛr, motɛr bisklit, hhadaada gant giɛkdakie tinishi. Inkɗi gobg iakz intsz amki industri yaash ist kinishi. Qiabgis: Aqaqi dumu naagɗi qɛydnka, siminto industri/mugɛr, mɛsobo qɛydn fabrika, bishoftu fabrika, makin kiamska chochi baal xustnkidakie tinishi.

Shoshkɗz industri: -industri hhaakie hogdaaz itsuka baachika yiɛkien qɛydn qɛydaaz tigo. Qiabgis: muugu qechunz fabrika, sɛytn fabrika, baachi fabrika, yiɛkie tinishi. Inkɗi gobgki industri iakadkie industri shoshkɗz tinishi. Top'iakɗi chong naagɗi yafkɗi sis qɛydnɛki qɛydn iign industri howns Industri naaki tɛna howsdni?

Industri ɗi gɛndaada a gɛli agɛli kuoshuka yafɗka qiaruka yiɛlgki naagɗka yɛkidakien tuyni ish kikkat kob yaabka naagɗka a yafkɗi manz tashtndɛki qɛydn kudu tigo. **Qiabgis:** yapmkɗi qɛydn hurtdɛki kuutu xhamuka borshka am tɛshndaas tigo. Izu shoyt yɛshu tigo.Industri gɛndaada el shoyt igɗka dogɗka sis gob qoykɗi chong tɛchim kodiaz tinishi. Top'ia gobkɗi chong igɗi tɛchim akodiɛnkidasn uchu baalt besk siɛno. Hhadaaki:-

- Yaab hhaashndakiesis qəydn ishi yafni edəgo.
- Gob galnsis gabu hhashunt ishi hurumn edəgo.
- Katamakien mosmk ish iign edəgo.
- Indu naagŋ, kiami, jəyzhkidn, tmrt qəydn hhasunn hownsigo.
- Ŋ- Goben təmi mamz iign a-kuokŋk howsigo. Hhaa chak gobenkŋ 12% amŋkidas məchikigo.

Top'ia chong bozdn sənddəki nuogakiekŋ akr begm

Top'iakŋ chong bozdn sənddəki agəli gəlki baala nada ishi tini?

Top'ia gəndəki goben agəla gəlki nuogu xhornka edu nuogka gob dəmbi yaftndəki gob tige. Hhaakŋ qanŋ kida kiekŋ chong yalkidakie bozn sənddəki baal tinishi. Uyndki gob yaab qəyki naagŋakie ayio xuskŋ qanŋ qəydn kida məlka kuncher gəndəki gobŋ bayn tən hurtdaaz tigo.kaar choysht əbnkst 2 milion biargu alkiz tigo. Agəli gəlki edu nuogu əy itsu akr, ofkŋ ka kaar manz ist kinishi.Nuogu xhorn amki aksum katama, lalibəlaka gondər ka kaar manz ist kinishi.hhaakŋ uyndi tsant a xusnkida izkŋn hhaashunda 20 biargu amki dadu kuochin adis ababa daaku naagŋ izg aldəkiz tigo. Agəli gəlki inchika nuuduka ist kinishi.Gabma Top'iakŋ chong tən qoy hurtdənishi. Yaabn hhənisiŋki gob akr ist kigo. Bozdn sənddəki nuogakiekŋ hownsdəki howns:

- Ŋ- Goben izk uutki naagŋ taachidəki kudu tigo.
- Shishtki yaabakie izk qəydn yaafdəki kudu tigo.
- Ŋ- Gobu dəmbi gob mant xustnn edəgo.
- Gob igŋ qəydn (kuduka hotelka...kaar manz) qəydn iskdəgo.
- Top'iakŋ chong naagŋ qəydn iiyakiekŋ begmays amŋki industri

Ishkŋ iignakŋ hat qəyzn industri iak iakz xaagŋ Top'ia gob ist kigo. Hhaa qanŋkaz

1. Uyndiki industri
2. Xustn kiəlt industri

Uyndiki industri: gəndaadakies gobkɗi chongɗi yaasz amki tachim qanƙiz ish amkst shadn kiəl amki xhorn ishƙɗi istkigo. Uyndiki industry aməchikida baachi sibkɗi kaafɗi qoyz qəydəki qəydaaz tinishi.

Top'iaƙɗi chongɗi naagɗi qəydn tik bozdn səndəki nuogakiekɗi hat yədəki zingɗi iak iakdakie.

- Top'iaƙɗi chongɗi qəydn tik bostn sədnis hharksdada hhaakɗi qanƙ kida tinishi
- Xustn kiətki indu naagɗi kiam naagɗi kaydasis.
- Shishkɗi itsu tik/hutel tik kaydasis.
- Suquka yaabn həynjishkɗi nuogu jəyzh kaydasis.
- Shishkɗi kudu qanƙ mosmk shoyt baalt naagɗi andntəy naagɗi kesstəy iəki baal kaydasis.
- Izk hat ebm Bab kaydasis.

Top'ia gobkɗi chongɗi təmis qəydnəki qəydnaka bozssm hownsa

Top'ia gobkɗi chongɗi təmis qəydnəki qəydnaka bozssm hownsa naku təni?

Goben bossm iakz ishƙɗi ist kigo Top'ia goben izhƙɗi chongat yaabn xhoymski nuogu ankige.

Agəli gəlki inchika gobuka akr izhƙɗi chongat məchikin tige. Hhaa yiaƙ gobn yaab mant mantki yaabakie ish boz sən hownsdaaz tigo. Top'ia gobkɗi bostn səndəki baala gab al qəy hiəshɗi kudu sis hownsdəkigo.

Ayio hownsakie

- Utƙi yaabakie qanƙki tachim mosum aamn edəgo.
- Qəydn qalz a hurtn hownsdəgo.
- Yaab hhaashundakiekɗi biəkɗi taat kiami ahurtn edəgo. Qiabgis əmdu dəmbi, baachi ofkɗi edu nuogu kaar mandakie qanƙ ish kiam edəgo.

Howdna hogŋ

Ortodoksi:-kirstian yaab hhaashundakie yabndaki yabn

Silam: - Muslim yaab hhashundakie yabndaki yabn

Top'ia gaydibaab:-Sudan dɛbub Sudan sumaliya, ertra, jubiti kɛniya.

Yabn. Yaab hhashundakie ishi saagun ishi qoldaki kudu.

Uutki gob: - okŋki gob.

Mɛchindaki daaku naagŋ:-mɛchintɛy aab qanŋ sɛdntɛy edaki daaku naagŋ.

Mɛchinkayt qiadaki daaku naagŋ:-mɛchintɛy aab qanŋ sɛdntɛy kaayt qiadəkidaaku naagŋ

Fiiche-xhabalaala -sidama yab haashundakie hharku.

Irecha:-Oromo yaab hhashundakie hharku.

Ximqatka masqalka:-kirstian yaab hhashundakie hharku.

Edu nuogu:-yaabka izk ishi nogmdaki kudu.

Koshɛtik:-edu nuogu kubmakiekŋ chongŋ qoyda tig.

Omotik: - benchika diizika dawroka kaar mandakie edu nuogun qabs mɛchikiz tigo.

Sɛmɛtik edu nuogu: - gurageka haraarika silxeka kaar mandakie edu nuogun qabs mɛchikiz tigo.

Kuosh:-kuoshu gɛndaada gɛts igŋ sis amki nuogakie wɛshin qɛydnɛdaki kudu.

Industri:-shoyt igŋ ka dogŋkasis gob qoy chongŋ tɛchim kodiez tigo.

Ebsu ueckŋ

A. Hhaakŋ qanŋki ueckŋ akien nabb kek amkidas “yɛshu” kek amkaytkidas “iazu” gɛ banŋrsnti.

1. Akusum gɛndaada 1980 qanŋ UNESKOŋ hat xsaftnkiz tigo.
2. Konso yaabakie gob gɛnchu qɛydn qanŋk xustnkiz tinishi.

3. Masqəl gəndəki harkaa kirstian amki yaab hhashundakie tsaskdəki harku tigo.

4. Gob dəmbi daaku naagɗakie məchin səndəz ka məchin sədnkayt qia daazka gəndn besknɗənishi.

5. Omotik edu nuogu nogm dada qanƙz miənitka kafaka shəkoka tinishi.

6. Yaab iar dakiens shuurkida taana Top'ia gob dəmbi titi

7. Kuoshu gəndaada gətsi igɗ sis amdəki həshkɗ kudu tigo.

8. Industri gəndaada gətsi igɗ kodiəkiz tigo

9. Gob dəmbi daaku naagɗkien kuotnkida maɗgst qoy kigo.

B. Hhaakɗ qanƙi uechɗakiekɗ chonƙ kek amki banƙrsnti.

1. Hhaakɗ qanƙi dakiəkɗ chonƙ qoyda taana gob dəmbi daaku naagɗ istki gob titi

A, konso gob B, awash gob D, haraar gob E, banƙrs taana istkiti.

2. Ximqat gəndaada naku təni?

A. kirstian amkidakie sis yəshuki yabn baal tigo.

B. kiabdu 16ka 17ka hat iakz qjəxski kudu qanƙ tsa ska daaz tigo

C. Oromo yaab hhashundakie tsaskdəki yabn tigo.

D. Yaab hhashundakie saagu dadu yəsus kirstos yərdanos hhaykɗ təy axamkɗ kidas ishi ebu tsaskdəki harku tigo.

3. Diizin edu nuogua edu nuogu haadakɗ chonƙ tənə besknɗəni

A. omotik edu nuogu chonƙ

B. kushatik edu nuogu chonƙ

C. səmətik edu nuogu chonƙ

D. Shoyt banƙrs tinishi.

4. Hhakn qangki tadakidakekn chong edu nuoga izn nogmdaki yaabakieka kek xsafnkida naada tani?
- A. Kushatik benchika diizika dawroka edu nuogu tigo.
 - B. Omotik golka tigreka edu nuogu tigo.
 - C. Samatik wolaytaka dawroka diizika edu nuogu tigo.
 - D. Omotik benchikie diizika dawroka edu nuogu tigo.
5. Hhaakn qanki dakienkn chong ig qaydn yafkn gendaki nuogu iakdaa naada tani?
- A. Kuoshu B. Worqi D. Qiaru kotkn
 - E. Yalg hurtdaki naagn hotkn ə. shoyt bangrs tinishi.
6. Hhaakn qanki nuogakekn chong qoyda Top'iakn chong UNESKOkā mazgbnkida naada tani?
- A. Masqal B. Irecha D. Fiiche-xhanbalaala E. Ximqat
 - ə. shoyt bangrs tinishi.
7. Hhaakn qanki gob dambi daaku naagnakekn chong machindaki daadu naagna naada tani?
- A. Masqal B. Akusum D. Ximqat E. Irecha
8. Hhaakn qanki gob dambi daaku naagnakekn chong machinkayt qiadaki daaku naagna naada tani?
- A. Fasil ii dabkn B. Laalibala yabin D. Konso gob ganchu
 - E. Fiche xhambalaala
9. Dabub kililakn gob ganchu qaydn hat iakz xuustnki zuona iki agendani?
- A. Konso B. Benchi-shoko D. Dawro E. Kafu

10. Top'iakɗi goben chong UNESCOkɗi hat mazgɓn kaayki gob dɔmbi naagɗa naada tɛni?

- A. Aku hhaay gobm B. Konso gob gɛnchu D. Akusum E. Ximqat

D. "A" kɗi qanɗi tadaki hiɛnu nuogakien "B" kɗi qanɗi tadaki nuogakie kiam qaynti

A

1. Yabn
2. Irecha
3. Muslim
4. Judizm
5. Iibyaab
6. Gaydi baab
7. Nuogu xhorn daaz

B

- Babuka kuoyka kuochin daduka shoyt ishi
- A. gabdaki kudu
 - B. Iatsz kiɛlt Hindu yaabakie yabndaki kudu
 - D. Silam yaabakie yabn kudu
 - E. Kirstian yaab hhashundakie yabn kudu
Yaab hhaashundakie ishi saagunishi qoldak-kudu
 - F. Ishkɗi gaydi qanɗi kiamdaki gob
 - G. Uokɗi gob
 - H. Tsakukizka hhaatkizka kaar tsanska qiabgis

E. Hhaakɗi qanɗi gafki baatat kek amki banɗi xsoxssinti.

1. _____ Gɛndaada gob galnki gob dɔmbi daaku naagɗi mɛchindaazka mɛchinkayt qiadaazka hhaasn mazgɓ andaki ii tigo.
2. _____ Gɛndaada gobkɗi chong hurtdaki naagɗakie ɗ-kiɛssdaki kudu tigo
3. _____ Gɛndaada suqu chong yaftndaki nuogu yas yasadakien tɛn hurtsdago.

Ə.Hhaakŋ qanŋi uechkŋakie shigt hiir xsaafnti

- 1). Məchinkayt qiadəki gob dəmbi daaku naagŋakien xsaafnti.
- 2). Omotik edu nuogu nogmdəki yaabakien hiir xsaafnti.
- 3). Top'iakŋ chong igŋ qəydn yaftndəki ii iakz iakz kubmakien hiirnti.

Nuogu aabu

- Ech ay bi
- Edsu
- Haadu
- Gob kolsum
- Azhu budn
- Kemikal

5.1 Ech Aybi Edsu Top'iaɔkɔ chongki

Tmrt ebm

Tamari dadakie tmrt hhaas iti tamardakɔ choysht

- ➔ Zingu kodedaki kemikal ka zibkan hiirni.
- ➔ Hueli machisdaki erukɔ aab aabas hiirni.

Ech/Ay/Bi/Eds gendaada yaab jaydaakɔ xhaydn kayki kuochinka niyakuzka hat tsakdaki xsabtu tigo. Bayrasa awuudada kuochin haaduka niyakuz haadukɔ chong

tigo.xsabta qanɔ machinki kuochin yiə qiant niyakuzkɔ kaar yaab jaydakɔ tsaku daaz tigo.

Yaab dadu xhaydn kayki kudu qanɔ tsakudaki xsabtu manz qanɔ amachiki bagras izn machint xsabtas atsaskɔki kuokɔ iakz tigo.

Nuogu aabuka izkɔ wuchuka

Ech ay bi -bayras tigo

Edsu -xsabtu tigo

Xsabtu -yaab dadun xsabtu daaz /xsabtu babkɔ kaar jayzhkɔ

Qaydn xustnz

Tamari dadakie iti gieli ish bangrsnki uechkɔ

1. Ech ay bi nak tani?
2. Edsu nak tani?
3. Ech ay bi ka edsukaɗ begma nak tani?

Ŋ-Warɗa Chong Kemikal Ka Ziibka

Qaydn ki hat hiashtnki zingu

- ➔ Kemikal nak tani?
- ➔ Ziib agandkst nak tani?
- ➔ Naku sis tana yaab dadu zibka kemikalɗ hownsdani?
- ➔ Kemikalka ziibuka ays aam qaydn hat zingu kodiani?

Kemikal gendaada a gɗliki nuogu aamkst izki chongat jayzhka chienz amki nuogu machkiz tigo. Aamnt qiant insis jayzh amtay chienzka amtay edaaz tigo. Ziib aqaydn dada ageli agɗliki inchiki hat ten qaydn dago. Yaabaki ishn jayzhisiska chiensiska ishn xagmdanishi. Ziib kemikal aamkst yaabki gɗliki hat zingu kodedago. Aamnt qiant inkɗ chongatki hadasis zingu kodedaaz aamkst inkɗ hayki ki hadakisis ka chakt zingu kodedaaz tigo. Qoy qoy zingaki beski kodiaz tinishi. ayiokie chak qoy

qoydaki inkɗ hada qaydn kek a qayn edaaz ish amkst qoy qoydaki qaydn qaykaay qian iaz tinishi. Ziibu inis atadaki hownsa gant aamnt ziib ageli agɗliki kudu qanj beskn dago.

1. Xsabtɗ kielt howsdaki ziibu aziib yio xsabtɗab aqunt edaaz aamkst inn ahowns do doctar wesi qanj aamkst tigo.
2. Qaydn sis hownsdaki ziib aziib yiens kodɗki yaabaki haadas tachki qanj/ guchitay yilstay edaaz aamkst yaabaki hadastachidaaz (izki gelas) tigo. yaab chak chak xagmdaaz aamnt ziiba izn zingsigo.

Xsabtɗ kielt howns daki ziibka qaydn sis hownsdaki ziibki begma nak tani?

- Iakz kielt qaydn sis howns daki ziiba kie

- Ɲ gobkŋ hat inchi nadakie ish tiki yaabsis ziib amtəy howns tadəni gəy ebdəniNakinki kudu qank tənishi hownsu tadəni?

A. Xsiəmu

A gəndaada izkŋ hhaaya buogŋz amtəy izkŋ incha hat wongz am tiki gəndaaz tigo. Izk hhaaya ka izkŋ incha yaabkŋ gəli boskdəni kemikaln machikiz tigo. Ayio chak yaabŋ kaar ebn kayki kudukŋ hat kotedaaz tigo. Xsiəmu xhili al giadtəy kolu ka giadtəy edəki inchi tigo.

- ➔ Xsiəmu yaabsis yir zingu akodiəni?
- ➔ Yirama xsiəmu giadəki yaabkŋ azhu jəyzh amkayt qiadəni?
- ➔ Yaabkŋ haadusiska ikonomisiska dogŋ sis yir zingu akodedəni?

B.Dambu

Dambu nak təni?

Dambu abednt nak zingu akodiəni?

Dambu gəndaada izkŋ chongtagəli agəli amki zienŋu koddəki kemikaln məchkiz tigo.

D. Karbon Monoksayd

Gəndaada izkŋ chong marzu məchki naaru aamkst dambu bəydnkst hurtdaaz tigo.dambu bəydəki yaab izkŋ chong oksijin kayn edaaz tigo.

E.Taar

Gəli gant amki kemikal nuogu aamkst izkŋ akra xsaadnz tigo.Taar gəndaada dambu bəydadakie how xsabtuka koskŋ zingu ishŋ hat ayiən etəy ayio kemikali chuonukŋ hatka yarbm tsuukukŋ hat zingu kodedaaz tigo.

Qaydn 5.1

uechkɗi

1. Ahhaa qant gaki ziiɓ /nuogu xagm dadakie sis yir ebm ish tasini?
2. Yaab hhaashundakie ish gɗada qant aamnt dambu bɛyɗi iak zingu tib yaabɗi hat zingu kodiɗo, a ebm yio qanɗ qoy it amda? it amdant yirani?
3. Ish kuoy yiɗ qiant ish babu ish tib yaabakiekɗi chong dambu ish bɛydn yir zingu akodiɗi?
4. Iakzki gobɗi chong yaab istki baalt a yio kiekɗa qianu bɛydnɗaki baaltka itsu amdndaki baaltka kamilɗi chongka kaar manz amki baaltat a yio el kek hhaarkstn dɗnishi, a hhaarksndadas ish utɗi?

A yiris yaabakie nakin tɗnshi edukɗi bɛyisimdani?

Nuogu aabuka ishɗi wuchkuka

Ziiɓ- kemikal aamkst izɗi zinguka hownsu ankiz tigo.

Xsiɗmu - izɗi hhaayɗi hatka inchɗi hat wongz amki iskɗi hhaay gidndaaz tigo.

Dambu - izɗi chongat agɗi agɗi amki zingu kodedaki kemikaln mɗchikiz tigo.

Taar: xsanz agɗi gɗi amki dambukɗi chong hurtdaaz tigo.

Karbon monoksayd: marzu amki naaru dambukɗi chong hurtdaaz tigo.

Kek amkidas «yɗshu» kek amkaytkidas «iazu» gɗ bangirsnti.

1. Ech ay bi bayrɗs tigo
2. Ech ay bi qanɗ mɗchinki yaabakie taanishi xsabtas kaar yaab jɛyshɗi tsakkiti. Gɗshɗi hat yɗɗaki xsabta ech ay bi edsu tiki qoykigo.
3. Xsiɗmu giyakɗi ka dambu bɛyɗi ka tanishi yaab dadukɗi hat zingu kodiɗz titi.
4. Doktɗr wɗsi kidakɗi akɗi ziiɓ ɗ tsask kobz tana jɛyzh titi.
«A»ɗi qanɗkidas kob «B»ɗi qanɗkida qanɗ kiamsnti.

A

1. Taar
2. Marzu amki naaru
3. Xsiəmu
4. Dambu
5. Ech ay bi

B

- A Edsu
Izkŋ hhaay ka inchi wəŋgz am ig-
daaz
- B daaz
- D Zingŋ kodedəki kemikal məchikiz
- E Karbonmonoksayd
- ə Xsaanz izŋ choŋgat gəli gant amkiz
- F Nikotiŋ

5.2 ŋ- Wərədəkŋ choŋg babnakŋ qiaki qəydn zingŋ

Tmrt ebm

Tmrt hhaas tamarakie ish tamrdakŋ chosht

- ➔ ŋ-wərəda kŋ choŋg babnakŋ qiaki qəydn zingakien biərnishi.
- ➔ ŋ-wərəda kŋ choŋg babnakŋ qiaki qəydn zingakien hiir xsaəfinishi

ŋ-wərəda kŋ choŋg babnakŋ qiaki qəydn zingakie

- A. Kuochin dadukŋ haadu quxsun
- B. Azhu budu
- D. Biyargu danukay qian babzkŋ tadn
- E. Uusu charkŋ kob
- ə. Dadu kesis
- A.Kuochin dadu hadu quxus

Kuochin dadukɗi haɗu quxusntɗi iakz yatstɗi yarbm iakz chouyɗɗi edaaztigo.

B. Azhu budu

Dadu xiamu xiamdɗi dadakie tsantik azhu budunɗi mamsu tigo.

D. Biyargu kayt babzɗi tadn dadu kuochin 18 biyargu xsoxs kayt qiyan babzɗi I tiɗn edndɗi kudu tigo.

e. Uusu qanɗi charkɗi kob

Uusu qanɗi charkɗi kuochin daden uutkayt qian uusu qanɗi niyakuz iizhn akodeki kuudu tigo. Ayiɗ kiɗlɗi dadnɗi hat haaduka ebmka jɗyɗh kidnɗi hat zingu kodedɗo. Hhaakɗi ebnkaytki dadu xsastn edɗo. hhaa qant gɗ ki nuogakien ɗ-qiasis bassigo.

ə. Dadu kesis

Dadu kuochin. Iib yaabɗi tsantka yaab hhaashunɗi chong I amdɗi kichitɗi shuortɗi iɗs gɗ dadas kessdɗi.

5.3 Gob kolsumks haaduka (drought and famine)

Tmrtakɗi ebm

Tamari dadakie tmrt hhaas iti tamrdakɗi choysht:-

- Gob kolsm nak tɗnt hiir giɗniti.
- Haadu yir zingu akodient hiir xsaafnti
- Gob kolsmka haaduka yiɗn edɗi nuogakien hiir xsaafnti.

Gob kolsm nak tɗni?

Gob kolsm yir zingu akodiɗni?

Gob kolsm qiɗn edad naku tigo it gɗ ebdɗni? Yiramni?

Gob kolsm gɗndaada iir a debdɗi kiɗlas atsasku iakz biyargu eli akst hurtdɗi yafkɗi tigo. manz kuokɗi qanɗi iiru kaykɗi qanɗi yɗdɗi zingu tigo Iak kiɗl qezu iakzka chiazhi hurtkst tɗn amdaaz tigo .iakz kiɗl gob qubɗi hurtdɗi zingu

tigo

Haadu

Haadu nak təni?

Itsui yir ahownsini?

Itsui: - əmdntəy bəydtəy edn inkŋ chong wuudaaz tigo.

Itsui yaab dadusis iakz bassdəki nuogakie chong qoyda tigo. N aaruka hhaayka iika gant bassŋki nuogakiekŋ chong qoyda itsui tigo.

Itsui shoyt shuunu qanŋ ki nuogakiesis uusu taaz tigo. Ayio el ŋ tamrk kiəltkə ŋ qəyk kiəlt tigo. Yaab dadusis nuudu mandakie itsas ishi yaafdada it yapmka nuudu yiəqiant wuochi tigo.

Hhaa xaagŋ yaafkŋ qanŋ kazkŋ chong wuochkŋ hat ŋ yafdəki itsa iakz tigo. Qiabgis; -iəkŋ qari, imbu, duzhi, sibsui, nibuka kaar manz tinishi. hhaa agədada inu wuochakiekŋ hat gichi Bab ŋ tidas qiabgs dəg

. Haad: - əmdnki itsui kaykŋ tigo

Itsui kaykŋ gəndaada ŋ yaafdəki itsa ayilkstka bassdada gant am shoyt

Gob qubŋk nuogu xhorn am gəndaaz tigo.

Haadu yiən edəki zingakie

Haadu yiən edada nak təni?

Buudu qanŋ al iti yartbabakie gab nuogmtəy kifilakŋ chong iti yafkidas it astəmariasis gənti

Haadu ayiən edəki nuogakie iakz kinishi

Aamnt shoyt gobkŋ zinguka yaab kodiəki zingu ka tinishi.

Aamnt yaab dadu qanŋ yədəki zingə kuochin hat iakz səndəgo. yiramn ish gənt gobkŋ qanŋ yədəki zingakie diinuka biyargu bals təchimaka kaar mandakie tinishi.

Hhaak qanŋ kidakie haadu zingu ayiən edaaz tinishi.

✘ Malki iiru kaykst

✘ Itsui kəysdəki xsabtu

✘ Itsui kek burtn kayt aqiackst

✘ Iiru qoy adiɓkɓt yiɓqiant chiazhi qoy achezɓkɓt

➔ Haadu η kɛysnki kudakie

Ays η iɓ haadun inkɗ dogɗ tat kɛysini?

Biyargu qoykɗ chong qankida yaabsis amtɛy kaar choshtki biyargu sis temdnɗɗo. Temdnki itsa kaar tsans zingɗ yiɓkɓt ahownsɛ tɛn gɛdnɗa aaldɗo. Iiru akaykɓt kuoshtnki itsakiekɗ hat zingɗ kodedɗo. Top'iakɗ chong qoy qoy baalt kuoshubakie ishi guyakɗ chong kanu yishi iiru hhaay gabn edɛnishi. Ayioka chiazhi kiɛlt ishi kuoshki itsasis hownsu atan edɛnishi. A hhaakɗ sapm qoy qoy baaltat hhaay huof kaaynt kuoshu baabakie hhaay as chorkɗst ishi. kaar ishikɗ guyg awun edɗo.

✘ Itsakɗ aaba kek aafn kuoshubabakie akuoshuz bassigo

✘ Itsa ist garnki kudu qanjɗ ataachi kuoshuz bassigo.

✘ Kemikal xagmtɛy qiabgis gob daaku, burtu, kɛysɗki, kemikalka kaar manztinishi.

✘ A gɛli agɛliki itsu howns tanɗkiz biɛr kuoshtɛy

Gob kolsm ηgobkɗ chong ahurtn edɛki zingɗ

- Gob kolsm a yiɛn edɛki nuogakie biyargu balska yaab qɛydɛki qɛydnka tinishi.

➔ Biyargu bals zingɗ

- Iakz kiɛl iiru akayn edɗo

- Iakz kiɛl iiru hhaay akayn edɗo

- Qezu iakzka gob henmka aamn edɗo

- Chiazh iakz ahurtn edɗo.

Yaab dadu kodedɛki zingɗ

- ✘ Qiyaru xobkŋ
- ✘ Gob yiəlzkiŋ hat oyti iakz ahaarukst
- ✘ Ebmkiŋ sapm amki kuoshu ŋ kuoshkst
- ✘ Izg izg agəli agəliki itsu ŋ kuoshkst
- ✘ Am kayki kudu qanŋk gob ŋ kuoshkst ka kaar mandakie tinishi.

ŋ- Killakŋ chong gob kolsm kodedəki nuogakie

- Hhaayka itsu kaykŋ
- Yaabka yapmka sis shubu kodiego.
- Yaabka yapmka ishi kaar hhaayka itsuka matn bals ishi tiən edəgo.
- Gob barəy aamtəy shunuqanŋkki nuogakie kayn edəgo.

ŋ killakŋ chong gob kolsm hurtdəki baalu bəray amki gob ŋ gobŋka ŋ killakŋ chong iakz hurtdaaz tinishi. Dəbub kililakŋ chong gob kolsm ist iakz hurtdəki baalakie

- Dəbub omo zuon
- Mirab omo zuon
- Gamo zuon tinishi

Debub killakŋ chong Yilki gob kolsm hurtdəki baalakie

- Bench shəko zuon
- Kəfa zuon
- Shəka zuonu ka man mandakie mamki gob kolsm ishkiŋ chong məchikiz tinishi. Gob kolsm iakz kiəlt hurtkayt qiyadəki zonakie kŋ chong qoyda wəlaytaka. Gurageka kaar mandakie tinishi.

ŋ-killakŋ chong gob kolsm ŋ kelŋki kudakie

Hhaatki kiəlakŋ hat Top'ia gobkiŋ chong a sədnkst gob kolsm zingu iakz qant səndəgo. Gob kolsmka gob kolsmn ŋ killakŋ chong ŋ kəys basnt hhaakŋ qang kidakien ŋ qəyz bassigo.

- ➔ Tipm amki gobakɗi hat inchi ashutəy qiyarun xobkayt qiyatəy.
- ➔ Saagu gabki tɛmakien kek isktəy qəydnkɗi hat hiəshitəy.
- ➔ Yaab hhaashundakie itsu tashkɗi kudakieka gob kolsm ŋ qiasiki kudas tamrstəy.
- ➔ Gob iakdas kek kuoshu metitəy
- ➔ Dadu marfi xaqm yaabkɗi hadu aylin iətəy

Kuoshu babakien hhaay ishki guygɗi biyargu qanɗi tɛŋki kudu qiyabgstəy.

Howdakɗi howgɗi

- ➔ Ech:-ay bi bayrəs aamkst yaabkɗi xsabtu keldəki uusun yətrdaaz.
- ➔ Edsu: ŋ kuoykɗi chong kob yiəkayt ŋ qia yaab mamkɗi hat yiəki xsabtu.
- ➔ Kemikal: nuogu jəyzhkɗi hat zingu kodedaazn qabs məchikiz
- ➔ Ziib:-kemikal aamkst xsabtu babsis tadndaaz tigo
- ➔ Ŋ-babnakɗi qiaki zingu: ŋ akuka kunkɗi hat kaar tsaku yiəki zingu
- ➔ Dadu kuochinkɗi haadu quxsni: amkaytki kuduk quxsun yarbm iakz achoyn edaaz
- ➔ Gətski azhu budu: dadu yaas yaaszki azhu amkaytki kuduk budnaki kuokɗi
- ➔ Biyargu xsoxs kayt qian boyssm:- izki/izhnkɗi biyargu 18 xsoxskayt qian boyssmdəki kudu
- ➔ Uusu qanɗi charnkɗi kob:-dadn uutɗi kaytqian uusu qanɗi kodn
- ➔ Gob kolsm:- iakz kiəlt iiruka hhaayka kəykt amdəki zingu
- ➔ Haadu: - itsu kaykɗi.

Qəydn xustnz

A. Kek amkidas «yəshu» kek amkayt kidas «iazu» gə bangrsnti

1. Gob kolsm iiru adebdəki kiəlu atsasku iakz biyargu alkst hurtdaaz tigo.
2. Gob kolsm ahurtənt haadu zingu hurtigo.
3. Gabkŋka yaab qəyzkŋ hat haadu zingu tana kodiəti
4. Gob kolsm ŋ killakŋ chong ayiənt hhaayka itsuka tana kayt
5. Dadu kesis tana ŋ babnakŋ qiaki zingu titi.

B. hhaakŋ qəngkidakien kek biərnti.

1. Itsu kayn edəki zingu iakda nak tən?
A. iiru aylikst B. Guy kek kuoshtn kayt aqiakst
D. Naaru zingu E. shoyt
2. Tadmkidakiekŋ qoyda tana ŋ babnakŋ qiaki zingu titi
A. biyargu xsoxs kayt qian boyssm B. tsantki azhu budun
D. itsu gabn əmdkst E. Aka Bka bangrs tinishi
3. Gob kolsm ayiən edəki zingga naada təni?
A. qiyaru xobkŋ B. inchi ashu
D. Guy kuoshu E. 'A'ka 'D'ka bangrs tinaashi
4. ŋ-kilakŋ iakz kiəlt gob kolsm hurtdəki zuona naz təni?
A. mirab omo zuon B. dabub omo zon
D. Gamo zuon E. shoyt
5. Tadmkidakienkŋ chon qoyda gob kolsm izk hhaarksndəki kudu tigo
A. Inchi ashu B. Agəli agəliki itsu kuoshu
D. hhaay inkŋ guyg ŋtsaskz E. shoyt

D. A'kɗi qanɗkidas kob 'B'kɗi qanɗkidakie qanɗ kiamsnti.

A

1. Haadu
2. Gob kolsm
3. Babnakɗi qiaki zingɗu
4. Qiyaru xobkɗi
5. Yaab dadu kodedaki zingɗu

B

- Gob yaaszɗi hat oyti
- A iakz heshidaaz
 - B iamdntɗi bɗɗɗi edaaz
 - D Iiru iakz kiɗt a kaynt
 - E Itsu kaykɗi
 - ə Uusu qanɗki charkɗi gob
 - F Haaduka gob kolsm kodadaaz

E. Hhaakɗi qanɗ gafki baaltat kek amki banɗrsas xsoxs sɗnit.

1. _____gɗndaada iiru iakz kiɗt kaykɗi hurtdaaz tigo.
2. _____itsu kaykɗi tigo.
3. _____agɗndkɗi amdntɗi bɗɗɗi edaaz tigo.

ə. Hhaakien shigt banɗrsnti.

1. Gobu kolsm ɗi hhaarkɗi kudakiekɗi chong kadas xsaafnti.
2. Haadu zingɗu kodedadakie nak naku ish tinit hiir xsaafnti.
3. ɗi- gobakɗi chong babnak qiaki zingakiekɗi chong kadas hiir xsaafnti.